ЧЫЛА ЭЛЛАСЕ ПРОЛЕТАРИЙ-ВЛАК, УШНЫЗА!

МАРИЙ КОММУНА

1918 ий 1 октябрь годсек лектеш

КПСС Марий обкомын, МАССР Верховный Советын да Министр-влак Советын органышт

№ 14 (18396) | 1990 ий 17 январь, вӱргече | Акше 3 ыр

КПСС ЦК-н Российский бюроштыжо

М. С. Горбачевын председательствоватлымыж почеш 15 январьыште КПСС ЦК-н Российский бюрожын заседанийже лийын. КПСС ЦК-н Российский бюрожым КПСС ЦК-н 1989 ий декабрьысе Пленумжо ыштен ыле. Шкенжын задачыж дене — РСФСР-ысе областной ден краевой партийный организаций-влакын КПСС-ын политикыжым илышыш пуртымашке виктаралтше пашаштым координироватлен шогымо, партийын съездше ден конференцийже, КПСС ЦК-н Пленумжо-влакын да КПСС ЦК Политбюрон пунчалыштым шуктымым контрольышто кучымо задача дене — келшышын. Российский бюро республикысе партийный организаций-влакын пашашт дене кылдалтше южо пеш кӱлешан йодышым ончен. Заседанийыште КПСС крайком ден обком-влакын икмыняр первый секретарьышт участвоватленыт.

Властьын республиканский ден верысе органлашкыже сайлымаш эртаралтшашлан кӧра КПСС ЦК-н Российский бюрожо Совет Российысе калык-влаклан Ужмашын текстшым кангашен да сайлан шотлен. Тушто калык-влакын келшымашыштым, ик совет ешым пентыдемдымаште РСФСР-ын кӱлешан рольжо палемдалтеш, лишыл жапыштак шинчалан койшо саскам пуыжо манын, перестройкым чолган шуктен толаш ӱжалтеш. Ужмашын текстше печатьыште публиковатлыме лиеш.

ЦК-н Бюрожо Российын экономический суверенитетше нерген концепцийым ончен. Икте-весым пиже шонымаш дене палдарыме годым тыге палемдыме: элын политический да экономический у сынан федеративный устройствыжым пенгыдемдышашлан Российын виян экономикыже путырак кугу значенийан. Республикым экономически виянгдыме пашан негызышлан тугай подход налалташ, могайже озанлык отношенийым да регион-влакым социально уэмден тӱзатыме пашам виктарен шогымашым качественно у кӱкшытыш нӧлталаш йӧтым пуа. Концепцийым ямдылыме пашам писемден колташ кӱлмым палемдыме. Тидыже ты пашашке научный организаций-влакым, автономный республика, край ден область-влакын вуйлатышыштым кумдан ушымым, элым социально-экономически виянгдыме мера дене чак кылден, тӱҥ положенийлам союзный орган-влак дене пырля чыла могырым кангашаш кӱлмым ончыкта.

Бюрон заседанийыштыже РСФСР-ыште калык депутат-влакын республиканский ден верысе Советлашкышт сайлымашлан ямдылалтмаш кузе каен шогымым кангашыме. Тыге палемдыме: калык депутат-влакым сайлыме шотышто кампаний шуко верыште избиратель-влакын кугу активностьым ончыктымышт дене, сайлымаш деч ончычсо кучедалмашын пӱсын эртымыж дене ойыртемалтеш, тиде кампаний йӱкылымашым альтернативный негызеш эртараш условийым ямдыла.

Ик мандатлан кокла шот дене РСФСР калык депутатыш кандидатлан 8 претендентым ойырымо, автономный республика-влакын калык депутатышкышт кандидатлан 3 наре претендент дене логалеш. Верысе Совет депутатыш кандидатлан 1 миллионат 200 тӱжем еҥым, але улшо мандат деч икгат пеле гана шукырак, ойырымо.

ЦК-н Бюрожо кандидат-влакым ойырымашын итогшым сайын лончылен лекташ, сайлымаш деч ончычсо ончыкылык кучедалмашым эртарыме чын тактикым ойырен налаш партий крайком, обком-влаклан темлен. Задача тыгай: ойырымо кандидат-влак кокла гыч тугай еҥ-влаклан сеҥымашке шуаш йӧным ышташ кӱлеш, кӧ Советлаште активнын да конструктивно пашам ыштен кертеш. Пашазе, кресаньык, ӱдырамаш-влак да молодежь кокла гыч кандидат-влакым поддерживатлымашлан посна вниманийым ойыраш кӱлеш.

Партийный комитет-влаклан тыге темлыме: политический пашам шуктен толмо жапыште политический реформым эртарышашлан да Совет-влаклан тичмаш властьым пуышашлан сайлымашын значенийжым умылтарымашлан, республикысе шемер-влакын 1990 ийыште шуктышаш ответственный задачылан тӱҥ вниманий ойыралтшаш.

Заседанийыште Российский Федерацийысе партийный организаций-влакын пашаштын южо моло йодышыштым ончымо.

У Торъял

Шокшым ситарышашлан

Поселкысо кок квартальный котельныйыште мланде шӱйым гына олтеныт. Кызыт кокымшыштыжо кок контам мазут дене олташ келыштарыме. Лишыл жапыште кумшо конга лиеш.

Мазутыш куснаш амалжат лийын. Тысе микрорайон кушкеш, пӧрт-влак ешаралтыт. Нуным ырыкташ нелырак лийын. Ты шотышто кечывалвел могырысо пӧртлаште илыше-влак чотак йӧсланеныт. Ынде тушкат шокшо ситышын мияш тӱҥгалшаш.

Поро мутым эн ончычак «Марийскагростройын» 2-шо ПМК-жын строительже-влаклан каласыман. Котельный лишан нуно мазут озанлыкым нӧлтеныт, моло пашам шуктеныт.

Ончыкыжо рӱдӧ котельный-влак мазут да пӱртӱс газ дене гына ышташ тӱҥгалыт. У котельныйлан проектым «Мариграждан-проект» институт ямдыла. Шушаш ийыште котельныйым чоҥгаш тӱҥгалаш палемдыме.

А. ЯШМЕТОВ.

1990 ий 4 март—сайлымаш кече

Окружной избирательный комиссийлаште

Кандидатлан регистрироватлыме

«Марий АССР Верховный Советын калык депутатше-влакым сайлыме нерген» Марий АССР Закон дене келшышын, окружной избирательный комиссий-влак Марий АССР Верховный Совет калык депутатыш кандидатлан тыгай еҥ-влакым регистрироватлыме нерген увертареныт:

9-ше №-ан Панфиловский избирательный округышто Лев Александрович ДАНИЛОВЫМ. Тудо 1949 ийыште шочын, Йошкар-Ола кӱртньӧ корно станций начальникын заместительжылан ышта, КПСС член, Йошкар-Олаште ила.

Николай Александрович ЛОБАНОВЫМ. Тудо 1949 ийыште шочын, «Марийскавтотранс» объединений директорын заместительжылан ышта, беспартийный, Йошкар-Олаште ила;

Николай Николаевич МАРКАСЬЯНЫМ. Тудо 1937 ийыште шочын, «Йошкар-Оластрой» трестын управляющийжылан ышта, КПСС член, Йошкар-Олаште ила.

49-ше №-ан Октябрьский избирательный округышто Станислав Константинович ВЕДЕРНИКОВЫМ. Тудо 1938 ийыште шочын, «Изотоп» производственный объединенийысе научно шымлыше институтышто отдел начальниклан ышта, КПСС член, Йошкар-Олаште ила;

Виталий Семенович ЖИРОВЫМ. Тудо 1946 ийыште шочын, Йошкар-Оласе полупроводник прибор заводышто партком секретарьлан ышта, КПСС член, Йошкар-Олаште ила.

РЕСПУБЛИКЫСЕ КАЛЫКЛАН ПАЛАШЫЖЕ

Тений 18 январь гыч КПСС обком член да обком членыш кандидат-влак, Марий областной партийный организацийын ревизионный комиссийжын членже-влак граждан-влакым личный йодыш дене приниматлаш тӱҥгалыт. Прием арня еда кушкыжмын да изарнян Совет пӧртын икымше пачашыштыже КПСС обкомын приемныйыштыжо 14 гыч 18 шагат марте эртаралтеш.

Волжск

Месячникым иктешлыме

Марбумкомбинатыште Тӱнямбалсе качество да стандартизаций кечылан пӧлеклалтше месячник эртен. Тиде кечылаште тудлан итогым ыштыме.

Качествым саемдышаш верч таҥгасымаште целлюлозым шолтышо, кагазым ошемдыше да 2-шо цех-влакын коллективышт ойыртемалтыныт. Нунылан вич шӱдӧ гыч кок шӱдӧ теҥге марте премий логалын.

Кокымшо цех тылеч посна икымше сорт продукцийым эн шуко лукмылан, качествым пропагандироватлыше эн сай стендым ямдылымылан премийым налын. Икымше цех качествым саемдымашке виктаралтше мероприятийым эн шуко шындарымылан, кагаз изделийым лукшо цех месячникым эртарымаште активнын участвоватлымылан палемдалтыныт.

Тӱрлӧ цехла гыч шым бригада ден кок смена качество верч кучедалмаште поснак ойыртемалтыныт. Нунылан ат премийым кучыктымо.

Ал. АНДРЕЕВ.

Йошкар-Ола

Калыклан мелын

Калык кучылтмо сатум шукырак лукташ да калык йодмым тӱрыс шукташ. Кызыт тиде задача ик тӱҥ верыш шындалтын.

Ты задачым шуктымашке оборонный отраслысе предприятий-влакат ушнаш тӱҥгалыныт. Конверсийлан кӧра Йошкар-Оласе механический заводышто калык кучылтмо сатум лукмаш коло процентлан ешаралтеш. «Новатор» завод «Санта» магнитофон-плеерым лукташ тӱҥгалеш. Тений коло вич тӱжемым ужалымашке колтышаш.

Эре шарнаш тӱҥгалына

Москваште, Совет Армийын рӱдӧ пӧртыштыжӧ, союзный ден автономный республика, край ден область-влакын «Шарнымаш» книгаштын редколлегий председательыштын совещанийышт эртен. Тушто мемнан республикын представительжат лийын.

Совещанийыш погынышо-влак КПСС ЦК-н «Шарнымаш» всесоюзный книга нерген» пунчалже кузе шукталт толмо нерген кангашеныт. Сеҥымашын 45-ше идалыкшым палемдыме ийыште республикысе кум районышто тыгай книга лекшаш. Тудым лукташ Морко, У Торъял да Советский районлаште ямдылалтыт.

Моло районышто книгалан ямдылыме спискым ыштен шуктымо. [...]

СССР ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТ ПРЕЗИДИУМЫН ЗАСЕДАНИЙЖЕ

15 январьыште Кремльыште СССР Верховный Совет Председатель М. С. Горбачевын председательствоватлымыж почеш СССР Верховный Совет Президиумын заседанийже лийын.

Заседанийыште Нагорно-Карабахский автономный областьыште да южо моло кундемыште чрезвычайный положенийым увертарыме нерген йодыш ончалтын. Тушто СССР внутренний паша министр В. В. Бакатин, СССР-ын Генеральный прокуроржо А. Я. Сухарев, СССР Государственный безопасность комитет председатель В. А. Крючков, Азербайджанский ССР Верховный Совет Президиум Председатель Э. М. Кафарова, Армянский ССР Верховный Совет Президиум Председатель Г. М. Воскаян ойленыт. Йодышым кангашымаште Р. А. Базарова, В. С. Шевченко, М. Р. Сагдиев, В. Е. Курташин, В. Г. Кучеренко, Ю. И. Бородин, Г. С. Таразевич, Ч. Айтматов, А. И. Лукьянов, Н. И. Рыжков участвоватленыт.

Кангашымашын результатше почеш СССР Верховный Совет Президиум «Нагорно-Карабахский автономный областьыште да южо моло кундемыште чрезвычайный положенийым увертарыме нерген» Указым луктын, тудын текстше печатьыште публиковатлалтеш.

ПРОЕКТ

Латкумшо вичияшлан да 2005 ий марте жаплан Марий АССР-ысе пӱртӱсым аралыме кужу жаплык

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПРОГРАММА

Промышленностьын, ял озанлыкын, транспортын, ола да моло населенный пункт-влакын виянгмышт семын йырым-йырысе пӱртӱслан эре утларак кугу энгек ышталтеш. Тидыже экологический программым ыштен ямдылаш [...]

ден шогаш да пӱртӱсын поянлыкше дене пайдаланымым экономически регулироватлаш огыл гын, тиде задачым решитлаш ок лий.

Кужу жаплык программыште Марий АССР [...]

палемдалтеш:

1. Инерционный. Тидын годым производительный вий регламентироватлыме деч посна виянг толеш. Тунам пӱртӱсым аралыме дене кылдалтше объектлам чоҥымо [...] министерство ден ве[...]

улмым ончыктышо индекс да комплексный экологический экспертизын результатше шотыш налалтыт.

3. Целевой. Тидын годым пӱртӱсым аралыме политикым принципиально уэмдаш, калыкын экологический куль[...]

ымаш (кызытсе жапыште чодыра пашаште энтекым ыштыдыме технологийым кучылтмо нерген ойлыштмылан ӱшанаш негыз уке). Программын негызше тыгай: чодырам кучылтмо паша тудын полнлыкшым арален шогы[...]

сечникым эртарымаште активный участвоватлымыжым палемдалтыныт.

Тӱрлӧ цехла гыч-шым бригада ден кок смена качество верч кучедалмаште поснак ойыртемалтыныт. Нуныланат премийым кучыктымо.

Ал. АНДРЕЕВ.

Шушаш ийыште котельныйым чоҥаш тӱҥалаш палемдыме.

А. ЯШМЕТОВ.

эртаралтеш.

СССР внутренний паша ми-

диев, В. Е. Курташин, В. Г.

текстше печатьыште публикователтеш.

Йошкар-Ола

Калыклан мелын

Калык кучылтмо сатум шукырак луктaш да калык йодмым тӱрыс шуктaш. Кызыт тиде задача ик тӱҥ верыш шындалтын.

Ты задачым шуктымашке оборонный отраслысе предприятий-влакат ушнаш тӱҥалыныт. Конверсийлан кӧра Йошкар-Оласе механический заводышто калык кучылтмо сатум лукмаш коло процентлан ешаралтеш. «Новатор» завод «Санта» магнитофон-плеерым луктaш тӱҥалеш. Тений коло вич тӱжемым ужалымашке колтышаш.

В. ЛАРИН.

Эре шарнаш тӱҥалына

Москваште, Совет Армийын рӱдӧ пӧртыштыжӧ, союзный ден автономный республика, край ден область-влакын «Шарнымаш» книгаштын редколлегий председательыштын совещанийышт эртен. Тушто мемнан республикын представительжат лийын.

Совещанийыш погынышо-влак КПСС ЦК-н «Шарнымаш» всесоюзный книга нерген» пунчалже кузе шукталт толмо нерген каҥашеныт. Сеҥымашын 45-ше идалыкшым палемдыме ийыште республикысе кум районышто тыгай книга лекшаш. Тудым луктaш Морко, У Торъял да Советский районлаште ямдылалтыт.

Моло районышто книгалан ямдылыме спискым ыштен шуктымо. Ынде тудым терген лекман.

Я. ТАТЬЯНИН.

Юбилейлан ямдылалтыт

Марий столицыште художественный училищым почмылан вашке коло ий темеш. Тушто художник, оформитель-влакым да кыдалаш школ-влаклан черчений туныктышым ямдылат.

Тынар жапыште училище 415 рвезе ден ӱдырым туныктен луктын. Тышеч 45 выпускник шинчымашыжым умбакыже художественный вузлаште нӧлтен.

— Чаманен каласаш логалеш, — ойла училищын директоржо Ю. П. Клюкин, — нунын кокла гыч шагалже шочмо кундемыш пӧртылын. Паша ыштaш да илаш йӧн шагаллан кӧра мемнан направлений почеш тунем пытарыше специалист-влакат ӧрдыжкӧ каят. Тыге ме высший образованиян шуко специалистым йомдарена.

Кызытеш училищыш тӱҥ шотышто йоча художественный школын да Йошкар-Оласе 1-ше №-ан музыкально-художественный интернат-школын выпускникышт веле тунемаш толыт. Районлаштат сӱретлаш уста ӱдыр-рвезе-влак улыт. Нунат ӧрдыжеш кодшаш огытыл.

Училищыште черетан семестр мучашке лишемеш. Икымше курсышто тунемше-влак поснак сай шинчымашым ончыктеныт. «Сӱрет», «Живопись» да «Композиций» предметла дене туныктышо-влак нунын шинчымашыштым кӱкшын акленыт.

Коллектив училищым почмылан 20 ий темме кечым у сеҥымаш дене вашлияш ямдылалтеш. Республикысе ола ден ял-влаклан сылне тӱсым пуышо-влакын радамыштым ешараш чылажат ыштaлтеш.

Б. АЛЕКСЕЕВ.

Снимкылаште: туныктышо-влак пашам аклат; экзаменлан ямдылыме ик сӱрет.

И. Речкинын фотожо.

ПРОЕКТ

Латкуд(?)шо вичияшлан да 2005 ий марте жаплан Марий АССР-ысе пӱртӱсым аралыме кужу жаплык

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПРОГРАММА

Промышленностьын, ял озанлыкын, транспортын, ола да моло населенный пункт-влакын виянгмышт семын йырым-йырысе пӱртӱслан эре утларак куту эҥгек ышталтеш. Тидыже экологический программым ыштен ямдылаш кӱшта. Тушто пӱртӱс поянлыкым пайдалын кучылтмо системым да республикыште экологический обстановкым саемдыме корным палемдыман.

Пӱртӱс аралыме пашам организоватлымаш — ик эн кӱлешан социально-экономический задача. Пӱртӱс средам могай улмыжым эреак шымлен шогаш да пӱртӱсын поянлыкше дене пайдаланымым экономически регулироватлаш огыл гын, тиде задачым решитлаш ок лий.

Кужу жаплык программыште Марий АССР-ысе кызытсе экологический обстановкым лончылымо, ончыкыжо (2005 ий марте) республикыште пӱртӱс-озанлык комплекс-влакын могай лийшашышт нерген прогнозым ямдылыме, республикыште экологический обстановкым тӧрлаташ полшышо мероприятий-влакын системыштым почын пуымо.

Экологический проблема-влак

Мемнан республикыште пӱртӱс поянлык шуко. Тудын рӱдыжӧ — чодыра, тудо йырым-йырысе средам тазалаш полшен шога. Республикын территорийыштыже пытартыш икмыняр лу ий жапыште шочшо да пӱсемше чыла экологический проблема-влакым тыгай тӱшкалан шелаш лиеш:

— Чебоксар водохранилищыште вӱд ташлымылан кӧра гидрологический режим чотак вашталтын; вӱд чот лавырген локтылалтеш;

— аяран вещества дене юж чот локтылалтеш;

— химизацийлан да мелиорацийлан кӧра мланде лавырген локтылалтеш; мардеж да вӱд дене мланде эре утларак урылт локтылалтеш;

— чодыралан да пеш чапле пӱртӱс объект-влаклан рекреационный нагрузка кугемеш.

Вӱд объект-влак кокла гыч Изи Какшан эҥер утларак чот лавырген. Тыште аммонийный азот палемдыме эн кугу норма деч 31 пачаш шукырак уло. Элнет эҥерыште физико-химический показатель начарештеш. Тушто палемдыме эн кугу норма дене таҥастарымаште аммоний шинчалын азотшо 1,5 гана, нефтепродукт — 4 пачаш, сульфат—4 пачаш шукырак уло. 1988 ийыште Вӱтла эҥерын ӱлыл ужашыштыже эн кугу норма дене таҥастарымаште нефтепродукт 9 да вӱргене 2 пачаш шукырак лийыныт. Ронто эҥерыште 1987 ий дене таҥастарымаште аммоний шинчалын азотшо 2 пачаш, а южо вере 10,5 гана шукырак лийын. Яльчик, Таир да Шап пеш чапле ерлаште рекреационный нагрузка чотак кугемын, сандене нуным аралыме йодыш моткоч пӱсемын.

Мланде йымалсе вӱдын, Юл эҥерын акрет годсо корныжын — палеодолинын — лавыргымышт тӱҥ проблемыш савырна. Республикысе латыр районышто мланде йымалсе вӱдын качествыже утыр тургыжландара. Тушто (Марий Турек районысо Елымбай, Сардаял, Александровский яллаште, Куженер районысо Салтакъялыште да моло вереат) вӱд налме верлаште санитарный состояний начарлан кӧра йӱмӧ вӱд аммиакын мыняр улмыж шотышто стандартлан келшен ок тол. Республикысе юж бассейным кундемысе предприятий-влак да автотранспорт локтылыт. Юж тыгак пошкудо область ден республикыла гыч пуэн кондымо тӱрлӧ газ да аяр дене локтылалтеш. 1988 ийыште Йошкар-Олаште тыште илыше ик еҥлан шотлымаште атмосферыш 45 килограмм аяран веществам да эҥерлашке 40 литр лавыран вӱдым луктын колтымо. А Волжскышто ниие показатель 157 килограмм да 204 литр лийыныт. Каласаш кӱлеш, чот виянгше промышленностян пошкудо олала гыч: Новочебоксарск, Чебоксар, Казань, Горький, Зеленодольск гыч — толын шогышо тӱрлӧ газ ден аяр мемнан республикысе южын яндарлыкшылан кугу влияний ыштат.

Утларак кӱлешан проблема — мландым аралымаш. Пушкыдемдыме годым мландым аралаш полшышо технологий уке, ӱянгдышым да ядохимикатым кучылтмо экологически балансироватлыме система, севооборот-влакын научно негызлыме системышт уке улыт. Тидлан кӧра гумус улман лончо нужнаҥеш, почвышто аяран вещества шукемеш. Мландын вӱд да мардеж дене урылт локтылалтмыже кугу эҥгекым ышта. Курык марий, Марий Турек, Шернур, У Торъял да Морко районлаште гына эрозийлан кӧра 10 миллион теҥге наре эҥгек ышталтеш.

Тӱҥ проблемный ситуаций-влакым шотыш налын, программыште пӱртӱс поянлыкым кучылтмо кум вариант палемдалтеш:

1. Инерционный. Тидын годым производительный вий регламентироватлыме деч посна вияҥ толеш. Тунам пӱртӱсым аралыме дене кылдалтше объектлам чоҥымо пашам министерство ден ведомство-влак планироватлат.

2. Стабилизационный. Тидын годым отходдымо да лавыран вӱдым колтен шогыдымо у технологийым шыҥдарыме кӱшеш аяран веществам да лавыран вӱдым утыр шагалрак луктын колташ палемдалтеш. Республикын территорийыштыже производительный вийым верандыме годым посна районлаште экологический нагрузка могай улмым ончыктышо индекс да комплексный экологический экспертизын результатше шотыш налалтыт.

3. Целевой. Тидын годым пӱртӱсым аралыме политикым принципиально уэмдаш, калыкын экологический культурыжым тӱҥ гычак вашталташ палемдалтеш.

Улшо финансированийым шотыш налаш гын, пӱртӱс поянлыкым кучылтмо шотышто программыште палемдыме тӱҥ направлений стабилизационный вариантлан келшен толеш. Туге гынат посна предприятий, пӱртӱс ресурс да лавыртыше вещества шотышто целевой вариантыш шумо лиеш.

Чодыра поянлыкым аралымаш да уэмден шогымаш

Чодыра поянлык шотышто экологический программын концепцийже чодыран вашваш кылдалтше кок тӱҥ ойыртемже гыч лектын шога: мланде кумдыкын ик единицыштыже чодыра продукций мыняр шукырак синтезироватлалтеш, чодыран арален шогымо функцийже тунар кугурак лиеш. Тидыже тыгай данный гыч раш коеш. Чодыра участкыште 1 тонн органический веществам синтезироватлыме годым 1,4 тонн углекислый газ пытаралтеш да 1 тонн наре кислород ышталтеш. Тидыже 3—4 еҥлан шӱлаш сита.

Кызытсе жапыште Марий республикысе чодыра талукышто 4,5—5,0 миллион тонн органический веществам синтезироватла, тыгарак кислородым пуэн шога да 6—7 миллион тонн углекислый газым пытара. $34.16 \cdot 10^{12}$ килокалорий Кече энергийым химически кылдалтше формыш савыра, вӱд дене мушкылт локтылалтме деч 1720 тӱжем гектар мландым арала, 461,4 тӱжем гектар кумдыкышто ошман вер гыч верыш куснен кертмыжым чарен шога (Хопер эҥерын Доныш йоген пурымо кундемыште, мутлан, ошма вер гыч верыш куснылаш тӱҥалын), 40 миллион тонн наре пуракым шупшын шога да моло пайдамат пуа.

Республикын нормальный илышыжлан тынар чодыра сита мо? Шотлен лукмо гыч коеш: улшо кушкыл поянлык — кислород ден углекислый газын балансышт шот гыч ончымаште — кызытсе Марий республика гай кумыт наре республикын калыкшылан илаш да озанлыкшылан пашам ыштaш йӧным пуэн кертеш.

Чодыран кумдыкшым ешарыдеак, чодыра поянлыкым шукемдаш могай йӧн уло? Эксперимент негызеш физиолог-влак теве мом пален налыныт: ужар лышташын фотосинтезшын йӧнжым ятыр лу пачаш кугемдаш лиеш. Тышечынак программа концепцийын икымше позицийже лектын шога. Тудо чодыран фитомассыжын продуктивностьшым кугемдымашке виктаралтын. Тиде позицийым илышыш пуртымо корно тыгай: улшо генетический ресурсым, экологический нагрузкым да республикын социально виянгмыжым шотыш налын, чодырам функций шот дене раш шеледымаш; целевой породым да озанлык формым ойырен налмаш; чодыра куштымо пашам генетический принципыш кусарымаш, тыгодым эн келшыше агротехникым кучылтмаш.

Таче чодыра айдемым шуко азап деч арален шогышо пӱртӱс явленийлан веле огыл (тиде азапшым айдеме шкаланже шке ыштен шога), тыгак обществын шуко тӱрлӧ йодмашыжым шуктымо источниклан шотлалтеш. Айдеме тиде йодмашым шуктен толмо деч кораҥын ок керт, сандене йодмашым регулироватлыме проблема, вес семынже, чодырам кучылтмо проблема, шочеш. Тышечын программа концепцийын кокымшо позицийже лектеш. Тиде позиций чодыра поянлыкым моштен кучылтмо дене, вес семынже, чодыра гыч мом, мыняре да кузе налшашым чын аклыме дене кылдалтын.

Программын кокымшо позицийжым шуктымо корно тыгай: чодыра гыч пушеҥгым, моло продукцийым (понгым, емыжым, эмлык шудым, регенчым, кайыквусым да янлыкым, молымат) налме нормативым ямдылымаш, чодыра поянлыкым кучылтмо годым экологический эҥгекым шагал ыштыше техника да технологий дене пайдаланымаш (кызытсе жапыште чодыра пашаште эҥгекым ыштыдыме технологийым кучылтмо нерген ойлыштмылан ӱшанаш негыз уке). Программын негызше тыгай: чодырам кучылтмо паша тудын поянлыкшым арален шогымашке виктаралтшаш. Чыла вереат приниматлыме идей тыгай: ий еда чодыра продукцийым тунар налын шогыман, мыняр лан тудо талук жапыште ешаралтеш. Чодырасе моло ресурсым кучылтмо принцип тудын кажне видшылан кельштаралтшаш, тыгодым регионын ойыртемжым шотыш налман.

Кумшо позиций — у чодырам ончен куштымаш. Подход тыгай: кӱсын налмым ятыр пачаш шукырак пӧртылтӧ. Тиде позицийым шуктен толмо корно тыгай: чодыра ресурс, чодырасе культура, пушеҥгын да моло кушкылын плантационный культурышт ешаралт шогышт, чодырасе фаунылан экологический илем формироватлалтше манын, чодыра озанлык мерым ыштен шогыман.

Чодыра айдемым арален шога, но тудым шкенжымат аралыде ок лий. Пожар, тӱрлӧ чер ден вредитель, кукшо да йӱштӧ игече, промышленностьын отходшо, вольык фермыла гыч йоген лекше лавыран вӱд, чодырасе мландын пентыдеммыже, Юлысо водохранилищыла гыч вӱдын ташлен шарлымыже чодыран тазалыкшым локтылыт. Чодыран эркын, но утыр талынрак локтылалт шогымыжо эре утларак раш коеш. Тышечын нылымше ден визымше позиций-влак лектын шогат. Тиде — чодырам аралымаш, тудын могай улмыж нерген научный прогнозым ямдылымаш.

Тиде задачым решатлыме корно тыгай: чодырам пожар, чер да вредитель деч аралыме шотышто мерым ыштыман, типичный чодыра экосистемылаште экологический ден генетический мониторингым ыштымылан, чодыраште экологический обстановкын динамикыж шотышто прогнозлан йӧным да технический средствым ямдылыман.

Ончен лекме концепций дене келшышын да концепцийым илышыш пуртымо йӧным шотыш налын, программыште тыге палемдыме:

1. Чодырам расчетный лесосека дене келшышын кучылтман;

2. Емыж-саскам, понгым, эмлык кушкылым погымо шотышто негызлыме кутыным палемдыман;

3. 3,5 тӱжем гектарыште чодыра мелиорацийым эртарыме кӱшеш чодыран верым 0,2 процентлан кугемдыман;

(Мучашыже 2-шо стр.).

Латкумшо вичияшлан да 2005 ий марте жаплан Марий АССР-ысе пӱртӱсым аралыме кужу жаплык

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПРОГРАММА

(Мучаш. Тӱҥалтышыже 1-ше стр.).

4. Ий еда 7—8 тӱжем гектар кумдыкышто чодырам уэмдыме пашам эртарыман, шке кушшо чодыраэ мландат тиде кумдыкыш пурышаш;

5. Чодырасе 20 тӱжем гектар наре чара вереш пушеҥгым да чодыра культурым вераҥдыман, тыге тудым чодыран мландыш савырыман;

6. «Генотип—среда» соотношенийым саемдыман, 315 тӱжем гектар утла кумдыкышто куэ ден шопкем, пӱнчӧ, кож да тумо дене алмаштыман. Тиде але веле тӱрлӧ пушеҥге кушмо кумдыкышто чодырам уэмдышашлан эн сай пушеҥге урлыкым кучылтман. Тыгай самырык пушеҥге чодыра урлык базым объектлаштыже кушталтеш;

7. Верысе да ӧрдыж гыч кондымо писын кушшо, ир саскам пуышо, эмлаш кучылтмо, декоративный, технический кушкыл-влакын плантационный культурыштым ыштыман;

8. Чодырам аралыме, мониторингым да научный шымлымашым организоватлыме шотышто мера-влакым ыштыман.

Программым шуктен толшашлан ий еда 8—9 миллион теҥге кӱлеш.

Программым шуктымылан кӧра тыгай экологический пайда лийшаш: чодыраште экологический обстановка утларак ӱшанле лиеш, чодыран мландын экологический продуктивностьшо 1,08—1,12 гана кугемеш (тидыже республикын кызытсе потенциалжын ик кумшо наре ужашыже кугытан ешартышлан илыш вийым пуэн кертеш), ешартыш чодыра продукций налалтеш.

Младым аралымаш да пайдалын кучылтмаш

Ончыкылык жапыште Марий АССР-ыште мландым аралыме да пайдалын кучылтмо тӱҥ направлений тыгай: кажне ял озанлык предприятийыште мланде пашан экологически балансироватлыме системыжым ямдылыман да шыҥдарыман.

Младын ядохимикат дене локтылалтмыжым кораҥдыме тӱҥ мерылан пестицидым шагалрак кучылтмаш шотлалтеш. Тидланже кушкылым тӱрлӧ йӧн дене: агротехнический, биологический да химический йӧн дене аралаш тӱҥалман, нуным вашкыш сайын келыштарыман.

Ял озанлык культура-влаклан пестицид эн шагал логалже манын, теве мом ыштыш палемдалтеш:

— химобработкым тӱр гычын да верын-верын ыштыме йӧным кумдан кучылтман, изи норма дене кучылтмо, шагал аяран препарат-влак дене кумдан пайдаланыман;

— чыла ял озанлык культурын фитосанитарный состоянийжым терген шогыман;

— урлыкашлан инкрустацийым ыштыме годым шагал аяран да айдемылан лӱдыкшым шагал ыштыше препарат-влакым кучылтман. 1991 ий тыч республикысе озанлыклаште пеш чот аяран гранозан препаратым кучылтмым чарыман;

— Йоген озанлыклаште паспортизироватлыме склад уке гын, нунылан пестицидым пуаш чарыман;

— ял озанлык культурым ӱдымӧ пасум инсектицид да гербицид дене обрабатыватлыме годым авиацийым кучылтмым чарыман;

— пестицид улман ял озанлык культурым ужалаш йӧн мижке лий манын, пестицидым кучылтмо регламент шукталт толмо шотышто аналитический контрольым ви-

...нам, вӱдым погымо 73 сооружений ым, 2080 донный сооруженийым ыштааш (нунын чумыр акышт — 16 миллион теҥге).

Латкумшо да латнылымше вичияшлаште корем да изи эҥер-влак воктене чодырам шындаш да тыге мландым пеҥгыдемдаш, 1140 гектар кумдыкышто пасу аралыме полоса-влакым ыштааш.

Республикыште мландын саскам пуэн кертме вийжым кугемдыме утларак пайдале йӧн ден средствым ямдылышашлан тыгай направлений дене комплексный научный шымлымашым эртараш да тудын результатшым производствыш шыҥдараш:

1. Почвышто гумусым шукемдымылан тӱрлӧ органический ӱяндышын влиянийжым шымлыме шотышто:

— органический ӱяндыш ресурс мыняр улмым рашемдаш, тудым ямдылыме (ыштен лукмо) йӧным палемдаш;

— коммунальный ден промышленный отходлан агрохимический токсикологический акым пуаш;

— коммунальный ден промышленный отходым органический ӱяндыш семын кучылтмо пайдалыкым научно-производственный йӧн дене рашемдаш;

— районла еда кучылтмо чыла органический ӱяндышын (шупшыл видышат да аралыме йӧн шот дене) химический составшым шымлаш;

— терысым поген налме, кучылташ ямдылыме, шупшыктымо да пасуш лукмо кызытсе технологийлан агроэкономический акым пуаш;

— тӱрлӧ районысо тӱрлӧ почвенный условийыште тӱрлӧ сидератлан агроэкономический акым пуаш. Тӱрлӧ сидератым кучылтмо технологийым ыштен ямдылаш;

— вольык ашныме комп-

нийым ыштымыжым шымлаш;

— республикысе колхоз ден совхозлаште курал-ӱдымӧ мландын фитосанитарный состоянийжым терген лекташ;

— мландын саскам пуэн кертме вийжым кугемдыме биологический йӧн ден средствым ямдылаш;

— отызан ял озанлык культура-влакын азотым поген кертме йӧныштым шымлаш.

Колым аралымаш да шукемдымаш

Республикыште кол озанлыкым вияҥдыме да товарный колым утларак пуэн шогымо паша капитальный вложений кӱлешат, тыгак колым ончен куштымо ончыл йӧным талын шыҥдарыме, селекционно-племенной пашам саемдыме, озанлык расчетым да паша ден производствым организоватлыме у форма-влакым: кооперативым, арендный ден еш подрядым — шыҥдарыме кӱлеш вияҥ толшаш. Республикысе эҥер ден ерлаште улшо колым утларак тичмашын кучылташ тӱҥалман.

Колызо-любитель-влак ын йодмашыштым шуктышашлан 1991—1995 ийлаште республикысе кажне районышто ешартыш кок водоемым культураҥдаш палемдыме.

Товарный колым кучымо шотышто палемдыме кӱкшытыш шушашлан 11427 тӱжем теҥге капвложенийым кучылташ кӱлеш. Латкумшо вичияшыште Шернур районышто «Сернурский», Звенигово районышто «Новый путь», Волжский районышто «Русско-Луговая» да Кырык марий районышто «Озерки» кол озанлык-влакым пашаш колташ, тыгак Медведево районысо «Нолька» кол озанлыкыште пӱям да Оршанка районышто «Оршанский» кол питомникым ыштааш палемдыме. Латнылымше вичияшыште Юрино районышто «Люнда» кол озанлык стройыш шогалеш, Кӱшнӧ ончыктымо объект-влакым пашаш колтымек, латвизымше вичияш мучашлан товарный колым пуэн шогымо кугыт 1990 ий дене таҥгастарымаште 885 тоннлан ешаралтеш.

Марий АПК-н колхоз ден совхозлаштыже комплексный кӱлешан шуко пӱя уло. Тушто колым ашнаш тӱҥалме дене товарный колым ятырлан шукырак пуэн шогаш палемдалтеш. Тидланже шушаш кум вичияш жапыште чумыржо 1710 гектар кумдык 65 тыгай пӱям уэмдаш да ыштааш палемдыме. 14873,8 тӱжем теҥгеаш тиде пашам тӱрыс шуктымеке, 2005 ийыште республикыште ий еда товарный карпым 1990 ийысе деч 625 тоннлан шукырак налаш йӧн лиеш. Каласаш кӱлеш, колым ашнышаш пӱя-влакым уэмдыме да у пӱям ыштыме годым нунын серыштым шуаҥдаш да тушан чодырам шындаш палемдалтеш. Тидыже пӱям писын таляканге деч аралаш полшышаш.

Тыге палемдалтеш: колым ашныме объект ден комплексный кӱлешан пӱя-влакым ыштыме да уэмдыме пашам Марий АПК финансироватлаш тӱҥалеш.

Нине пӱялаште промысловый колым шукемдаш да кол запасым арален кодаш манын, рыбоводно-мелиоративный мероприятий комплексым шукташ палемдалтеш.

Сонарзе ден колызо-влакын обществышт 13—15 вичияшлаште колым куштымо пӱялаште коллан мӧртным кышкаш 47,70 да 100 тӱжем пыжашым ямдыла да шында. Вӱдшӧр деч вара лийше ерлаште 1900, 2500 да 3000 погонный метр кумдыкышто вӱд корным корен колта.

Пӱя ден эҥерласе кормовой базым утларак тичмашын кучылташ, ихтиофауным шонымо семын формироватлаш да ер ден эҥерлаште колым шукырак кучаш манын, Чебоксар водохранилищыш ий еда кушкыл кочшо кок ияш колым (ош амурым, толстолобикым) да верысе кол игым (нужголым, ловалым, карпым) колташ палемдалтеш.

Палемдыме мероприятийым шуктымылан кӧра республикысе ер ден эҥерлаште 2005 ийлан колым 1988 ий дене таҥгастарымаште 2,2 гана шукырак кучаш йӧн лиеш.

Кол озанлык-влаклан да колызо-любитель-влакын пайдаланыме моло пӱя ден ер-влаклан кол игым ситарышашлан 1995 ийыште рыборазводный комплексым чоҥаш да пашаш колташ (тудо ий еда 1 миллион карп игым пуаш тӱҥалеш), тыгак Волжск олаште улшо инкубационный цехын куатшым 2005 ийлан 1 гыч 5 миллион личинка марте шукташ палемдыме.

Кол запасым умбакыже шукемдышашлан тудым сайын арален шогаш, кол кучымым чын регулироватлаш, тыгак колым шукемдыме да кол ашныме пӱялаште мелиорацийым эртарыме пашам кӱлеш семын терген шогаш палемдалтеш.

Тиде пашашке кол аралыме инспекцийым, кумда общественностьым, милиций пашаеҥ-влакым, учебный заведенийла пелепсе пӱртӱс аралыме дружина-влакын членыштым ушен шогыман, посна пӱя ден ер-влакым общественный инспектор-влаклан пеҥгыдемден пуыман.

Вольык комплексла гыч тӱрлӧ кӱлешлан кучылтмо вӱд селасе очистной сооруженийыш колталтеш. Тыгодым терыс вӱдым канализацийыш колташ ок лий. Тудо терыс дене пырля лӱмын ыштыме сооруженийыш погалтшаш да ӱяндышлан компостым ыштааш кучылталтшаш.

Мланде ӱмбалсе вӱдым лавыргыме деч аралышашлан:

— предприятийлаште вӱдым угыч кучылтмо системым кумдан шарыман;

— Чебоксарский ден Куйбышевский водохранилищыш промышленный предприятийла гыч лавыран вӱд колтымым чарыман;

— верлаштак шергакан компонентым кучылташ тӱҥалаш йӧным пуышо очистной сооружений-влакым ыштыман, «Йоген толшо лавыран вӱд дене мланде ӱмбалсе вӱдым амыргыме деч аралыме правил» дене келшышын, предприятийлаште вӱдым эрыктыме технологийым саемдыман, эҥер, ер, пӱя лишне вӱдым аралыме зонын границыжым палемдыман, тыгодым тиде зона дене пайдаланыме шотышто режим шукталтшаш;

— чодырам шындыман, эҥерлаште вӱд ынже лавырге да тӱрлӧ чер ынже шарле манын, олык ден вольык кӱтымӧ верлам саемдыман;

— йӱран игечыште поселкыла да вольык комплексла деч лавыран вӱд йоген ынже тол манын, вӱд аралыме зона гыч вольык шогыктымо кеҥеж лагерь ден фермылам кораҥдыман, терыс аралыме верым ситыше наре чоҥыман, ГСМ склад ден вольык фермыла йыр рок дене каштам ыштыман, лӱмын бетонироватлыме площадкылаште шӱкшак погымо верым ыштыман, населенный пунктлаште вертикальный манме планировкым ыштыман;

— вольык ашныме комплекслам вераҥдыме да нунын дене пайдаланыме правилым шуктыман. Тӱҥжӧ тыште теве мо: вольык ашныме объект-влак вӱд деч тораште лийшаш улыт, терысым, тӱрлӧ оккӱлым погымо, шупшыктымо да обрабатыватлыме шотышто оборудованийым техически чын кучылт моштыман, йоген толшо вӱдым яндарештыме шотышто сооружений ым да тиде вӱдшым вӱдыжтараш кучылтмо системым ыштыман, терыс да терыс вӱд эҥер, ер ден пӱялашке нимогай амал дене логалшаш огытыл, вольыкым йӱкташ ӧрдыжтӧ посна келыштарыме вер лийшаш;

— мландым агрохимически саемдыме мероприятийым шуктыман, вӱд аралыме зонышто кушкылым аралыме агротехнический ден биологический йӧным шыҥдарыман;

— республикысе чыла ор-

пункт ден райцентр-влаклан тӱрыс келыштарыме свалкым да эрыктыше канализационный сооруженийым ыштааш.

Мланде йымалсе вӱдым амыргыме деч аралыме пашаште ик эн кӱлешан йодышлан Юл эҥерын шукерте йогымо олмыжым аралымаш шотлалтеш. Тиде верже вӱдлан эн поян. Тудо 80—100 метр келгыт марте шуэш.

Юлын ончычсо йогын олмыжо Йошкар-Ола, Волжск ола, Суслоэҥер поселко кундемысе мланде йымалсе вӱдан вер-влак дене чак кылдалтын. Нунын ӱмбалнышт пеҥгыде порода укелан кӧра вӱд амырген кертме кугу лӱдыкшӧ уло. Сандене нуным аралышашлан чылажымат ыштыман.

Эрыктыше сооружений-влакым ыштыме да уэмдыме, канализаций сетьым ыштыме да кумдаҥдыме, очистной сооружений-влакым пашаш колтымо кӱшеш лавыран вӱд колтымым шагалемдыме мероприятийлан ятыр капиталовложений ойырымо лиеш.

1991—1995 ийлаште вӱдым уэш-пачаш кучылтмо кугыт 927,4 миллион кубометрыш шуэш, а 2000—2005 ийлаште эше 18,6 миллион кубометрлан кушкеш. Йоген лекше лавыран вӱдым эҥер ден ерлашке колтымаш 13-шо вичияшыште 534,9 миллион кубометрыш, а 15-ше вичияшыште 599,8 миллион кубометрыш шуэш гын, 1995—2000 ийлаште тыгай вӱд нимынярат ок колталт.

Предприятий-влакым вӱдым уэш-пачаш кучылтмашке кусарымылан, технологический процессым саемдымылан да отходым пуыдымо але шагал пуышо производствым шыҥдарымылан кӧра 13-шо вичияшыште лавыран вӱдым йоктарен колтымаш 1,9 миллион кубометрлан, а 15-ше вичияшыште 4,1 миллион кубометрлан шагалемеш.

1995 ийыште очистной сооружений-влакын лавыран вӱдым ик суткаште эрыктен кертме куатышт 259,5 тӱжем кубометрыш шуэш, а 2005 ий мучашлан тудо 1,8 гана кушкеш. 1995 ийыште суткаште вӱдым уэш-пачаш кучылтмо системын куатше 465,2 тӱжем кубометрыш шуэш, а 2005 ий мучашлан эше 10,1 тӱжем кубометрлан кушкеш.

1990—1995 ийлаште йоген лекше лавыран вӱдым шагалемдышашлан лийын, Марий целлюлозно-кагаз комбинатыште биологический йӧн дене эрыктыме сооруженийым ышташ, «Волжскпродмаш» производственный объединенийыште биологический йӧн дене эрыктыше сооруженийым кумдаҥдаш, промотходлан полигоным ыштааш, пӧртым чоҥышо «Заря» опытно-экспериментальный комбинатыш (ОЭДСК-

влак ликвидный пушеҥге уке улман самырык чодыраште уход семын руышаш огытыл, кӧргашан пушеҥге ден кӱкшӧ пундышым кодышаш улыт. Кызыт чодыра озанлыкыште вийыште улшо тыгай требованийым эскерыман:

— сузо «сӱан» погынымо верлаште 300 метр кундемыште чодырам руаш ок лий;

— чодыраште илыше кайыквусо пукТымӧ верлаште 10 май гыч 1 июль марте чодыра пашам ышташ чарныман;

— кӱдыр «сӱан» погынымо верлаште чодыра культурым погаш, тиде верым эрыкташ да тушто шудым солаш ок лий;

I классан самырык чодыра улман кумдыкышто вольыкым кӱташ але кӱтымӧ срокым 1 июль марте кусараш чаралтеш;

1 июль деч ончыч, а поснак шергакан верыште 1 август деч ончыч, шудым солаш ок лий;

— чодырасе кайыквусын пыжашыште илымыж жаплан уход годым руымо деч вара кодшо укшерым верешак кодаш;

— кайык йӱмӧ да «йӱштылмӧ» верлаште дезинфекцийым эртараш;

— чодыралаште ир лийше пийым да пырысым лӱйыман;

— корма, эҥер да изи эҥер эреак кошкымо верлаш вӱдан бетонный воланым шындаш;

— ола лишне верланыше чодыра ден парклаште телым кайыкым пукшыман, тидлан ял озанлык да ир кушкыл нӧшмым кучылтман;

— осалым ыштыше шукшкопшаҥге да чер деч ял озанлык культурым да чодырам аралаш айдемылан зиянным кондыдымо йӧным кумдан кучылташ.

Атмосферысе южым аралымаш

Атмосферысе южым аралыме программын тӱҥ мероприятийлаштыже атмосферым амыртымашым шагалемдымашке виктаралтше технический ден административный мера-влакым палемдыме. Предприятий-влакын республикын территорийыштыже атмосферым амыртымыштым шагалемдыме шотышто келшыше решений кычалалтеш, тидын годым промышленностьын вияҥме уровеньже шотыш налалтеш.

Программыште атмосферный южым аралыме мерын кум видшым палемдыме:

1) южыш аяр логалмым шагалемдымаш;

2) атмосферный юж амыргымым тергымаш;

3) объектын архитектурыжо да тудым вераҥдыме шотышто тугай решенийым мумаш, кудыжо южышто аярын кузе шарлымыжым рашемдаш полша.

Лекше газым эрыктыме, мутлан, икмыняр предприятийыште ароматический углеводородым да ТЭЦ ден котельныйлаште азот ден серан окиселыштым кучаш у йӧным шыҥдараш палемдалтеш.

2005 ий марте шуктышаш нине мероприятийын акше 10059,84 тӱжем теҥгеш шуэш.

Промышленный предприятий-влакын амырчыкым лукмо верлаштым автомат полшымо дене тергаш да пробым налаш тӱҥалме дене ПДВ норматив эскерымым пеҥгыдын тергаш йӧн лектеш. Йошкар-Олаште да Волжскышто южыш иканаште шуко пурак да химический вещества кайымым кораҥдаш лиеш. Тиде системын акше 100—150 тӱжем наре теҥгеш шуэш.

2-шо ТЭЦ-ым пашаш колтымек, мланде шӱй дене ыштыше 39 котельный петырал-

Витамин, искусственный коваште, машиностроительный, «Электроавтоматика», полупроводник прибор заводлаште луктын кудалтышаш органический растворительым эрыкташ пайдале йӧн шыҥдарыме лиеш. Тиде йӧнжӧ комбинированный, органический растворительын паржым ик вереш чумыргымыжым нормышто палемдыме нарыш волташ полша.

Южыш аярын лекмыжым шагалемдыме шотышто тӱҥ мероприятий-влак Волжскышто да Йошкар-Олаште шуктымо лийыт. Тушто объездной корнылам чоҥаш палемдалтеш.

Архитектурно - планировочный пашам шуктымо годым административный районлан могай экологический нелыт логалме шотыш налалтеш. Тидыже республикыште производительный вийым вераҥдыме годым юж средам утыждене амырташ огыл манын ышталтеш. Комплексный экологический экспертиза деч посна промышленный да моло объектым пашам колташ чараш. 1996 ий марте чыла предприятийыште южыш аярым мыняр колташ лийме (ПДВ) нормативым да нормативым шуктымо шотышто мероприятийым ямдылаш. Амыртыше веществан фоновый концентрацийжым иземдышашлан Йошкар-Олаште да Волжскышто 1995 ий марте ПДВ (предельно-допустимый выброс) шотышто сводный томым ыштааш, амыртыше веществан юж дене куснен кертмыжым шотыш налын, республикылан сводный томым ыштааш материалым ямдылаш. Юж средан качествыжым эскераш кум стационарный постым ыштааш.

Палемдыме нине мероприятий 1996 ийлан юж среда шотышто обстановкым

— чыла ял озанлык культурын фитосанитарный состоянийжым терген шогыман;

— урлыкашлан инкрустацийым ыштыме годым шагал аяран да айдемылан лӱдыкшым шагал ыштыше препарат-влакым кучылтман. 1991 ий гыч республикысе озанлыклаште пеш чот аяран гранозан препаратым кучылтмым чарныман;

— могай озанлыклаште паспортизироватлыме склад уке гын, нунылан пестицидым пуаш чарыман;

— ял озанлык культурым ӱдымӧ пасум инсектицид да гербицид дене обрабатыватлыме годым авиацийым кучылтмым чарныман;

— пестицид улман ял озанлык культурым ужалаш йӧн ынже лий манын, пестицидым кучылтмо регламент шукталт толмо шотышто аналитический контрольым виянгдыман. 1990 ийыште кусныльшо экспресс-лабораторийым оборудоватлыман;

— республикысе колхоз ден совхозлаште озанлык кӧргысӧ энтомологический микрозаказникым ыштыман. Нуныжо энтомофагым шукемдышашлан да генофондым аралышашлан кӱлыт;

— кушкыл аралыме биологический йӧным производствыш умбакыже шыҥдарыме шотышто мерым ыштыман. 1990 ийыште леведыш йымалне куштымо пакча саскам тӱрыснек биологический йӧн дене аралымашке кусныман, тыгодым кушкылым аралыме химический средствым кучылташ йӧн лийшаш огыл. Тидланже биологический средствын ассортиментшым кумдангдыман, тыгай средствым шукырак ыштен лукман да кучылтман. Биологический йӧным 80 тӱжем гектар кумдыкышто, тидын шотыштак 1990 ийыште — 45 тӱжем, 1995 ийыште — 54 тӱжем да 2000 ийыште — 80 тӱжем гектарыште кучылтмашке шуаш, 2005 ий марте 17 тӱжем гектар шудылыкым да кӱтӱ коштыктымо верым тӱҥ гычак саемдаш палемдалтеш.

Эрозий ваштареш кучедалшашлан лӱмын ямдылыме мероприятий комплексым радамлын шуктен толман. Тышке организационно-озанлык, агротехнический, лесомелиоративный да гидротехнический мероприятий-влак пурат. Мландым эрозий деч аралышашлан ий еда тыгай агротехнический мероприятийым эртараш: 187,9 тӱжем гектар кумдыкым тайыллан торешла куралаш, отылым арален коден, 120,1 тӱжем гектар мландым, кашым савыралде, келгын куралаш, 50 тӱжем гектарыште лункованийым эртараш да кашым ышташ, 250,7 тӱжем гектарыште лумым кучаш да лум шулымым регулироватлаш, 45,8 тӱжем гектар кумдыкышто олыкым, шукияш шудылыкым, кӱтӱ коштыктымо верым, кылмаш куралме мландым, озым пасум лончангдаш, эрозий деч аралыше гидротехнический сооружений-влакым ышташ; 13 вичияшыште вӱдым кучышо 29,2 погонный километр валым, 33 плотинам, вӱдым погымо 90 сооружениймым, 16 донный сооружениймым ышташ (нуным чумыр акышт — 5 миллион тенге); 14 вичияшыште 26 плоти-

...мышленный отходлан агрохимический токсикологический акым пуаш;

— коммунальный ден промышленный отходым органический ӱяндыш семын кучылтмо пайдалыкым научно-производственный йӧн дене рашемдаш;

— районла еда кучылтмо чыла органический ӱяндышын (нунын видышт да аралыме йӧн шот дене) химический составшым шымлаш;

— терысым поген налме, кучылташ ямдылыме, шупшыктымо да пасуш лукмо кызытсе технологийлан агроэкономический акым пуаш;

— тӱрлӧ районысо тӱрлӧ почвенный условийыште тӱрлӧ сидератлан агроэкономический акым пуаш. Тӱрлӧ сидератым кучылтмо технологийым ыштен ямдылаш;

— вольык ашныме комплекслаште терысым поген налме да аралыме технологийым саемдаш;

— республикысе тӱрлӧ районышто ял озанлык культурын лектышыжлан, продукцийын качествыжлан да почвын свойствыжлан органический ӱяндышын дозыжым, ӱяндышым лукмо жапын да йӧнын могай влияний ыштымыштым шымлаш;

— мланде пашан почвышто гумус ситышын улмо балансым ыштымашке виктаралтше системыжым ямдылаш, тидланже органический ден минеральный ӱяндышым кучылташ, ӱдымӧ кумдыкын структурыжым эн келшышым ышташ, мландым пушкыдемдыме да севооборот системым саемдаш;

— вишкыде органический ӱяндышым ямдылышашлан да кушкыл вожыш лукшашлан механизаций средствым ышташ;

— олымын органический ӱяндыш семын могай пайдам пуэн кертмыжым шымлаш. Олымым ӱяндыш семын кучылтмо пайдале технологийым ямдылаш;

— тӱрлӧ механический составан почвыш сапропельым лукмо годым могай пайда лиймым шымлаш. Сапропельым ямдылыме да пасуш лукмо технологийым ямдылаш;

— органический ӱяндышым ыштен лукшашлан лигниным кучылтмо пайдале технологийым ыштен ямдылаш.

2. Минеральный ӱяндышым кучылтмо шотышто:

— республикысе чыла колхоз ден совхозын куралӱдымӧ мландыштышт микроэлемент мыняр улмым агрохимически шымлаш да тидын негызеш картограммым ямдылаш;

— тӱрлӧ свойстван почвышто тӱрлӧ минеральный ӱяндышын пайдалыкшым терген шогаш;

— кокияш да икияш пырчан культурылан азот ситымым растительный диагностика йӧн полшымо дене рашемдыме методикым ямдылаш;

— урлыкаш капсулым кучылтын, минеральный ӱяндыш дене пайдаланыме технологийым ямдылаш.

3. Почвенный экологий шотышто:

— мланде пашам интенсифицироватлымын (химический средствын, вишкыде органический ӱяндышын) почвысо фаунылан могай влия-

Марий АПК-н колхоз ден совхозлаштыже комплексный кӱлешан шуко пӱя уло. Тушто колым ашнаш тӱҥалме дене товарный колым ятырлан шукырак пуэн шогаш палемдалтеш. Тидланже шушаш кум вичияш жапыште чумыржо 1710 гектар кумдык 65 тыгай пӱям уэмдаш да ышташ палемдыме. 14873,8 тӱжем тенгеаш тиде пашам тӱрыс шуктымеке, 2005 ийыште республикыште ий еда товарный карпым 1990 ийысе деч 625 тоннлан шукырак налаш йӧн лиеш. Каласаш кӱлеш, колым ашнышаш пӱя-влакым уэмдыме да у пӱям ыштыме годым нунын серыштым шудангдаш да тушан чодырам шындаш палемдалтеш. Тидыже пӱям писын талякангме деч аралаш полшышаш.

... 2005 ийлан 1 гыч 5 миллион личинка марте шукташ палемдыме.

Кол запасым умбакыже шукемдышашлан тудым сайын арален шогаш, кол кучымым чын регулироватлаш, тыгак колым шукемдыме да кол ашныме пӱялаште мелиорацийым эртарыме пашам кӱлеш семын терген шогаш палемдалтеш.

Тиде пашашке кол аралыме инспекцийым, кумда общественностьым, милиций пашаеҥ-влакым, учебный заведенийла пеленсе пӱртӱс аралыме дружина-влакын членыштым ушен шогыман, посна пӱя ден ер-влакым общественный инспектор-влаклан пеҥгыдемден пуыман.

...ныме объект-влак вӱд деч тораште лийшаш улыт, терысым, тӱрлӧ оккӱлым погымо, шупшыктымо да обрабатыватлыме шотышто оборудованийым технически чын кучылт моштыман, йоген толшо вӱдым яндарештыме шотышто сооружениймым да тиде вӱдшым вӱдыжтараш кучылтмо системым ыштыман, терыс да терыс вӱд эҥер, ер ден пӱялашке нимогай амал дене логалшаш огыл, вольыкым йӱкташ ӧрдыжтӧ посна келыштарыме вер лийшаш;

— мландым агрохимически саемдыме мероприятийым шуктыман, вӱд аралыме зонышто кушкылым аралыме агротехнический ден биологический йӧным шыҥдарыман;

— республикысе чыла организаций, верысе условий дене келшышын, тыгыде эҥер ден памаш шинча-влакым аралыме шотышто мероприятийым ямдылышаш да тудым шуктышаш улыт;

— нефтепродуктым (топливым) аралымаште пеҥгыде порядке лийшаш, посна орган-влак дене кутырен келшыде, жаплан склад-влакым ыштылаш ок лий;

— органический ден минеральный ӱяндышым аралыме да кучылтмо шотышто пеҥгыде порядке лийшаш.

Мланде йымалсе вӱдым пучымо да амыргыме деч аралыме пашам саемдышашлан:

— вӱдым шуко налме верлаште (Арбаныште, Помарыште, Козьмодемьянскыште да моло вереат) эскерыме (тергыме) таве-влакым шукырак ышташ, вӱдым налме тавылашке вӱдын кӱкшытшым да мыняр улмыжым висыме прибор-влакым шындылаш;

— вӱд мыняр улмым рашемдыме верлаште (Звениговышто, Суслонгерыште, Килемарыште) вӱдым налаш лийме таве-влакым вашкерак ышташ;

— вӱдлан чӱдӧ верлаште (Юрино, Шернур, Советский, У Торъял поселкылаште) калыклан кучылташ йӧршӧ вӱд запасым шымлаш;

— лавыргыме да лавырген кертме верлаште (Суслонгер ГДЗ, Йошкар-Оласе промышленный отходым кышкыме вер лишне да моло вереат) вӱдым тергыме таве-влакым умбакыже ышташ;

— Волжский районышто вӱдым налаш лийме вер лишне оласе свалкым корангдаш;

— чыла кугу населенный

...кертме куатышт 259,5 тӱжем кубометрыш шуэш, а 2005 ий мучашлан тудо 1,8 гана кушкеш. 1995 ийыште суткаште вӱдым уэш-пачаш кучылтмо системын куатше 465,2 тӱжем кубометрыш шуэш, а 2005 ий мучашлан эше 10,1 тӱжем кубометрлан кушкеш.

1990—1995 ийлаште йоген лекше лавыран вӱдым шагалемдышашлан лийын, Марий целлюлозно-кагаз комбинатыште биологический йӧн дене эрыктыме сооружениймым ышташ, «Волжскпродмаш» производственный объединенийыште биологический йӧн дене эрыктыше сооружениймым кумдангдаш, промотходлан полигоным ышташ, пӧртым чоҥышо «Заря» опытно-экспериментальный комбинатын (ОЭДСК-ын) ечым лукшо фабрикыштыже сырьем кукшыжек ойыркалыме линийым, кугу йӱр вӱдлан очистной сооружениймым, вӱдым уэш-пачаш кучылтмо системым ышташ, Бутяков лӱмеш заводышто, вӱдым уэш-пачаш кучылтын, автомашинам мушмо верым ышташ, Йошкар-Оласе полупроводник прибор заводышто кугу йӱр вӱдлан канализацийым очистной сооружениймым ышташ, нейтрализаций станцийым кумдангдаш, вӱдым мучаш марте эрыктыше установкым, вӱдым уэш-пачаш кучылтман механический мойкым ышташ, ММЗ-ште гальванический производство гыч йоген лекше вӱдым умбакыже эрыктыме установкым, вӱдым уэш-пачаш кучылтман механизироватлыме мойкым ышташ, «Новатор» заводышто кугу йӱр вӱдлан канализацийым да очистной сооружениймым, гальванический производство гыч йоген лекше вӱдым эрыктыше установкым ышташ, нейтрализаций станцийым уэмден ышташ, «Марихолодмаш» объединенийыште гальванический производство гыч йогышо вӱдым яндарештыме блокым ышташ, нейтрализаций станцийым уэмден ышташ, механический заводышто гальванический производствысо вӱдым эрыктыше установкым да кугу йӱр вӱдлан очистной сооружениймым ышташ, ОКБА-ште вӱдым эрыктыман нейтрализаций станцийым уэмден ышташ да кугу йӱр вӱдлан очистной сооружениймым ышташ палемдалтеш. Чумыр нине мероприятийын сметыште ончыктымо роскотшо — 72,4 миллион тенге.

...котельныйлаште азот ден серан окиселыштым кучаш у йӧным шыҥдараш палемдалтеш.

2005 ий марте шуктышаш нине мероприятийын акше 10059,84 тӱжем тенгеш шуэш.

Промышленный предприятий-влакын амырчыкым лукмо верлаштым автомат полшымо дене тергаш да пробым налаш тӱҥалме дене ПДВ норматив эскерымым пеҥгыдын тергаш йӧн лектеш. Йошкар-Олаште да Волжскышто южыш иканаште шуко пурак да химический вещества кайымым корангдаш лиеш. Тиде системын акше 100—150 тӱжем наре тенгеш шуэш.

2-шо ТЭЦ-ым пашаш колтымек, мланде шӱй дене ыштыше 39 котельный петыралтеш, а котельный-влакым газ топливыш кусарен толмо дене ломыж, азот ден серан окиселышт южыш кайымашым шагалемдаш лиеш.

...пертиза деч посна промышленный да моло объектым пашам колташ чараш. 1996 ий марте чыла предприятийыште южыш аярым мыняр колташ лийме (ПДВ) нормативым да нормативым шуктымо шотышто мероприятийым ямдылаш. Амыртыше веществан фоновый концентрацийжым иземдышашлан Йошкар-Олаште да Волжскышто 1995 ий марте ПДВ (предельно-допустимый выброс) шотышто сводный томым ышташ, амыртыше веществан юж дене куснен кертмыжым шотыш налын, республикылан сводный томым ышташ материалым ямдылаш. Юж средан качествыжым эскераш кум стационарный постым ышташ.

Палемдыме нине мероприятий 1996 ийлан юж средан шотышто обстановкым саемдаш, а 2000 ийлан чыла предприятийыште аярым южыш колтымашым нормативыште палемдыме показатель марте иземдаш полшат.

Вӱд поянлыкым пайдалын кучылтмаш да аралымаш

Вӱд поянлыкым аралыме да пайдалын кучылтмо паша лавыран вӱдым искусственно эрыктыме йӧным шыҥдарыме дене, вӱдым уэш-пачаш кучылтмо системым шыҥдарыме дене, шергакан компонентым кучен кодышашлан тӱрлӧ вартышан лавыра вӱдым перерабатыватлыме дене шукталтеш.

Вӱд поянлыкым аралыме чумыр стратегий Чебоксар ГЭС-ын водохранилищыжым 63 метр деч кӱшкырак нӧлталмым чарышаш верч пошкудо территорийлаште — Горьковский ден Кировский областьлаште, Чуваш ден Татар АССР-лаште — ыштыме мера дене, тыгак лавыран вӱдым биологически эрыктыме да ешарен эрыктыме очистной сооружений-влакым ыштыме дене, калык озанлыкысе чыла объектыште локальный очистной сооружениймым ыштыме дене, промышленный предприятий-влакын отходдымо да лавыран вӱдым колтен шогыдымо технологийыш кусныкышт дене, ял озанлыкыште ядохимикатым шагалрак кучылтмо дене да тыгай пашам эртарыме годым авиацийын полышыж деч йӧршын корангме дене кылдалтеш.

Чыла олалаште водопроводым виянгдаш палемдалтеш. Тыге лийын кертеш: Йошкар-Олаште Изи Какшан гыч налме пӱтынь вӱд промышленный предприятийлашке да у 2-шо ТЭЦ-ыш колталтеш. Тидлан кӧра олаште вӱдым ситарыме шотышто нелылык лиеш.

Промышленный предприятий-влакым чоҥымылан да кумдангдымылан кӧра 15 вичияшыште вӱдым кучылтмаш 1,1 гана кугемеш.

Оласе водопроводыш вӱдым пуэн шогышашлан мланде йымачын вӱдым налме Арбанский да Северо-Западный вер-влакым виянгдыман.

Юл эҥер серыште верланыше ола-влаклан (Волжсклан, Козьмодемьянсклан, Звениговылан) вӱдым йӱаш да сурт коклаште кучылтшашлан мланде йымачын, а производственный кӱлешлан — водохранилище гыч ситарен шогаш палемдалтеш.

Чыла олаште сетьым виянгдыман, яндар вӱдлан резервуар-влакын йоктарыштым да тулышо станций-влакын куатыштым кугемдаш кӱлеш.

Кушто вӱдым артезианский скважина гыч налын шогат, чыла тыгай селаште водопроводым виянгдаш да ышташ палемдалтеш.

Кӱлеш лийме годым вӱдым хлорироватлаш, фторироватлаш, вӱдым кӱртньӧ деч эрыкташ палемдалтеш.

Вӱдым налме чыла источник воктене санитарно аралыме зоным ышташ лийме.

Улшо канализаций системым виянгдаш да у тыгай система-влакым чоҥаш палемдалтеш.

2000 ий марте Йошкар-Олаште лавыран вӱдым биологический йӧн дене утларак эрыкташ тӱҥалаш, лавыран вӱдым ешарен эрыктыше сооружениймым чоҥаш да тудын куатшым сутка еда 240 тӱжем кубический метр марте шукташ палемдалтеш.

Волжск олаште Лопатинский островышто ола гыч да Марбумкомбинат гыч йоген лекше лавыран вӱдым биологический йӧн дене эрыктыше сооружениймым ышташ палемдыме. Тидыже эрыктыме вӱдым Марбумкомбинатыште уэш-пачаш эре утларак кучылташ йӧным ыштышаш.

Кугу йӱр вӱд йоген пурыман очистной сооружениймым ыштыме кӱшеш вӱдын качествыжым саемдыме шотышто 2000 ий марте кутышын-кутышын тыгай мероприятийым шукташ: Йошкар-Олаште, Волжскышто, Советский, Шернур, Морко поселкылаште очистной сооружений-влакым уэмден ышташ, нунын пайдалыкыштым кугемдаш, населенный пунктлаште, вольык комплекслаште да моло вереат очистной сооружений-влакым ышташ. Тыгодым промышленный предприятийлаште йоген лекше вӱдым (поснак гальванический производство дене кылдалтшым) предприятийлаштак эрыкташ.

Чыла поселко ден перспективный манме населенный пунктлаште канализаций лиеш.

Янлык ден кайыквусым аралымаш, кучылтмаш да шукемдымаш

Янлык ден кайыквусым аралыме, кучылтмо да шукемдыме шотышто тӱҥ корно тыгайрак:

— янлык ден кайыквусын илыме верыштым чот саемдымаш;

— сонар-промысловый янлык ден кайык-влакын илыш условий шот дене мыняр лийын кертмыштым виктарымаш;

— пытен толшо да поснак чот шергаканлан шотлымо кайык ден янлык-влакым аралымаш да шукемдымаш.

Чодырасе чумыр животный-влакым шукемдыме пашаште тӱҥ мероприятийлан теве мо шотлалтеш: чодыра озанлыкыште биотехникым шыҥдарымаш, поснак янлыклан, кайык-влаклан кӱлшӧ тӱрлӧ культурым ӱдымаш, емыж-саскан вондер ден пушеҥгым шындымаш, тыгак мӱй пуышо шудым ӱдымаш, чодыраште ончыч пестицидым кучылтмылан кӧра пужлышо экосистемым саемдымаш.

Поҥгым, саскам, эмлык кушкылым погымо шот дене еҥ-влакын чодыраш чот коштмаш тӱҥалмыштлан кӧра кайык-влаклан илемым утларак ыштен сакалаш кӱлеш.

Кайык-влакын пыжашым оптымышт жапыште лесхоз-

Чумыр роскот

Пӱртӱсым аралыме мероприятийым шукташ тыгай роскот лиеш: пӱртӱсым аралыме шотышто кызытсе пашалан да у объектым чоҥымо але ыштыше предприятийым уэмдыме пашалан.

Виян промышленностян эллаште экологический обстановкым саемдаш чумыр национальный продукт (ВНП) гыч 3—4 процентым кучылтыт. 1989 ийыште Марий АССР-ыште 1,88 процентым (тышеч капитальный строительствылан 1 процентым) кучылтмо. Марий АССР-ыште пӱртӱсым аралаш роскот (ик еҥлан налмаште) чумыр эл, РСФСР, Чуваш АССР да Горьковский область деч шагал лийын.

Тӱрлӧ вариантан программа почеш проектыште палемдыме роскот да экологический мероприятий таблицыште ончыкталтын.

(млн. тенге)

Программын вариантше	Ий	Чумыр роскот	тышеч: пӱртӱсым аралаш	тышеч: лӱдыкшӧ производствым корангдаш да пужен ышташ	ВНП-лан налмаште тыгай процент
0. Нулевой	1988	23,5	12,5	11,0	1,4
	1989	25,5	12,0	13,5	1,4
1. Инерционный	1990	42	25	17	2,3
	2005	65	28	37	1,6
2. Стабилизационный	1990	90	51	39	5,0
	2005	185	75	110	4,7
3. Целевой	1990	136	37	99	7,6
	2005	372	72	300	9,4

Ойырымо оксам пайдалын кучылтшашлан научно-технический программым, поснак энтекым кондышо производствым пужен ыштыме да аярым лукде пашам ыштымашке кусарыме шотышто программым, ямдылаш кӱлеш. Программын целевой вариантшым шуктен толмо дене 2005 ийлан южын, вӱдын, почвын да моло пӱртӱс объектын яндарлыкышт шотышто нормышто палемдыме уровеньыш шуаш лийме.

Программым шуктымаште пӱртӱс дене пайдаланымашым виктарыме системылан кугу вер ойыралтшаш. Тышке законодательный актым (Марий АССР-ын пӱртӱсшым аралыме нерген закон) ыштымаш, нормативым — йырым-йырысе средан качествыже шотышто стандартым (мониторингым) ямдылымаш, объединений, предприятий да организаций-влаклан пӱртӱс ресурслан тӱлымӧ нормативым, тыгак пӱртӱсыш амыртыше веществам луктын кышкымылан тӱлымӧ нормативым палемдымаш пурат. Пӱртӱс ресурслан тӱлымӧ нормативыште ресурсын мыняр улмыжо, мыняр продукцийым пуэн кертмыже, тудым ешараш, комплексно кучылташ лийме, кушто верланымыже да моло фактор шотыш налалтшаш улыт. Вет тидат ресурсым кучылтмаш дене кылдалтше роскотлан амал лиеш.

Тыгай норматив мландым, вӱдым, чодырам, мланде кӧргысӧ поянлыкым да моло ресурсым пайдалын да комплексно кучылташ кумылангдышаш. Пӱртӱсыш амыртыше веществам утыждене луктын кышкымылан, аварий лиймылан кӧра амыртымылан объединений, предприятий да организаций-влак окса норматив деч икмыняр пачаш шукырак тӱлат. Окса коллективын хозрасчетный доходшо гыч кая.

Замечаний ден ой-каҥашым тыгай адрес дене Марий АССР-ын Пӱртӱсым аралыме шотышто государственный комитетышкыже колтыман: 424001 Йошкар-Ола, Ленинский проспект, 24 «а». Телефон 6-03-43; 6-33-76.

ОЙ, „КЕҤЕЖ ЙӰД", МОГАЙ СЫЛНЕ УЛАТ

Палыме лийза: первый марий оперетта

Марий театрын историйыштыже эрелан шарнаш кодшо кече шагал огыл. Шуылу ий утла ончыч, 1919 ий 29 ноябрьыште, Йошкар-Ола воктенысе Сенькан школ пӧртеш «Закон шумлык» спектакль ончыктал-тыш. Тиде кече М. Шкетан лӱмеш Марий государственный драматический театрын шочмо жапшылан шотлалтеш. 1963 ий 5 апрельыште республикысе искусство мастар да самодеятельный артист-влакын вийышт дене «Акпатыр» первый марий оперым шындыме. Тылеч вара лу ий гыч, 1973 ий 17 февральыште, «Чодыра сем» первый марий балет ош тӱням ужын. А шукерте огыл Марий АССР-ысе государственный музыкальный театр «Кеҥеж йӱд» первый марий оперетта дене калыкым куандарыш. Ӱшанаш лиеш: тудын премьерыже лийме кече — 1989 ий 30 декабрь — кӱшнӧ каласыме кум дата семынак мемнан театральный да музыкальный культурынан историйышкыже эн волгыдо чия дене возен шындалтеш. Мутат уке, спектакльыште чылажат ший да шӧртньӧ манын отына ман — илышыште нигунамат тыге ок лий, очыни. Туге гынат сайжым ужын да кӱлеш семын аклен моштышаш улына. Арам огыл ойлат: поро мут вийым ешара, утларак тыршаш тарата. Тек музыкальный театрын репертуарже кужу ӱмыран марий спектакльла дене пойдаралтеш, тек тудын сценыштыже уста солист — мурызо ден куштызо-влак кушкыт.

Тачысе мут аршашкам «Кеҥеж йӱд» музыкальный комедийын премьерыжлан пӧлеклена.

СЦЕНЫШТЕ—МУРО, ШӰМЫШТӦ—ПАЙРЕМ

1989 ий 30 декабрь кастенысе сӱрет тачат шинча ончылно. Спектакль пытен. Мастарын модмылан да мурымылан, марий чоным куандарымылан таушлен, уло зал, кынел шогалын, театрын коллектившылан совым кыра. Чыланат авторым вучат, йодыт. Теве тудо, шола кидше дене тояш эҥертен, окшакленрак лектеш. Пурла пулвуеш сукен шинчын, кидшым шӱм тураш пыштен, калыклан вуйым сава. Тунамак совым кырыме йӱк утыч талышнен кая.

Николай Михайловичлан премьера кечын тымарте мыняр гана калык ончык тыге лекташ логалын — вик каласашат йӧсӧ. «Янлык Пасет», «Оляна», «У муро», «Эртыше ӱмыл», «Илыш деч ӧрдыжтӧ», «Ош пеледыш», «Тулар ден тулаче»... Нине спектакль кокла гыч кажныже марий сцена искусствын историешыже шке кышажым коден.

Иктыжын, «Кеҥеж йӱдын», сценысе корныжо 1946 ий июньышто тӱҥалын — тунам тудо «Ӱдыр шӱм» маналтын. Тӧрлатыме, у семын лӱмдымӧ комедий кок ий гыч уэш репертуарыш пурталтын да тиде жап гыч калыклан пеш кумдан палыме лийын. Но мурылан да сылне семлан поян пьеса тымарте эрелак драмтеатрыште шындалтын. А ынде тудо музыкальный театрын сценыштыже ятырлан у сыным налын. Моланже пале. Кеч-могай драматический спектакльысе семынак, тыште музыка действийым «сӧрастарен», аккомпаниро-ватлан гын, опереттыште тудо (музыка) спектакльысе идейым, событийым, образ-влакым ончыктен да виянден шога. Кок театрыште, кок семын шындыме спектакль-влакым пьесын да музыкын авторжо кузе акла? Тиде да моло йодышлан вашмутым кычалын, Марий АССР искусствын заслуженный деятельже Н. М. Арбан дек мӧҥгышкыжӧ миенам.

— Ожно, драмтеатр пелен музыкальныйым почмо деч ончыч, марий труппын шке оркестрже ыле.—тӱҥале мутшым Николай Михайлович.—Мый шкеат тушто пашам ыштенам. Оркестр пӱтынь спектакльым сӧрастарен [illegible]

шындыме жапыште, ыштaлтын. Мут толмашеш каласем: кодшо ийлаште ты драма почеш спектакльым ямдылыме годым тылеч ончычсо чыла мурым да семым — а вет нуным Сергей Григорьевич шкежак ойырен налын! — корангденыт, у музыка дене «сӧрастареныт». Чынжым гын, классический произведений гыч писательын чонжымак луктын кудалтеныт. Тыгай койыш дене нигузе келшыме ок шу.

Йӧра, «Кеҥеж йӱд» дек пӧртылына. Тудым музыкальный театрыште оперетта семын шындыме нерген кодшо ий шошым мутланен келшыме ыле. Ойлыманат огыл, опереттын шке ойыртемже уло. Тушто кутырымо текст деч посна хор, дуэт, арий, балет лийшаш. Мый автор семын чылажымат ыштaш тыршенам (паледа вет, комедийлан музыкым пырля возымо йолташем, композитор Лев Николаевич Сахаров икмыняр ий ончыч колен). Но тӱрлӧ амаллан кӧра артист-влак репетицийым декабрьын первый кечылаштыже иже тӱҥал кертыч. А премьерым 30 декабрьлан палемдыме. Икманаш, тылзе деч шагал жапыште спектакльым «кӱктен» шукташ логалын. Мо шонеда, моткоч шыгыр лийын гынат, коллектив чыла туткарым сеҥен кертын. Кугу пашам ыштымыштлан, шӱм-чон йӱлен тыршымыштлан эн ончычак режиссер Георгий Михайлович Барышевлан да дирижер Иван Ильич Егоровлан алал кумылын тауштем. Нуно огыл гын, спектакль лийын ок шу ыле. А пӱтынь постановочный коллективын пашажым творческий подвиг дене таҥастарем.

— Николай Михайлович, те але марте ятыр Ольгам, Санюкым, Шумелевым, Одоким ден Марка кумым ужында. «Музыкаҥдыме» спектакльлаште модшо да мурышо-влак нерген мом каласен кертыда?

— Кажныж нерген уло шӱм дене моктымо, эн поро мутым гына ойлымо шуэш. Теве Катям Галина Ерондейкина модеш. Тудо хористка. Але марте нигунамат посна рольым модын огыл. Но кузе тудо шкенжым чолган да ӱшанлын куча, кузе — персонажын характержылан келшышын — койышланен да азапланен кошта! Тидымак Виктор Гаврилов нерген каласаш кӱлеш. Тудын Мичушыжо — тыматле койышыж дене кумылым савырыше рвезе. Тӱҥ партийлаште самырык солист-влакым — Лидия Бочкаревам, Евгений Романовым да Вячеслав Созоновым — ужына. Консерваторийын выпускникше-влаклан тидын марте марла партийым мураш пернен огыл. Но нуно тидын дене кылдалтше чыла нелылыкым сеҥеныт. Кугешнем: калыкна уста шочшылан поян. Лач иктым чаманем: Ольган партийжым артистын лирико-колоратурный сопрано йӱкшылан келыштарен шым шукто. Тидым ыштем гын, Бочкареван чоҥымо образ эшеат сай, кумыл йӧлтышӧ лиеш ыле, шонем.

Пале, музыкальный вузышто студент-влакым модаш огыл, а утларакше мураш туныктат. Но мый самырык мурызо-влак шке рольыштым томам модыныт манын ом керт. А мурымо нерген нимом ойлаш — чылажат профессионально ыштaлтын.

— Опытан артист-влакын йыгыреак улмышт самырык-влаклан, очыни, кӧргӧ вийым ешарен шоген?

— Да, кӱшнӧ каласыме еҥ-влак дене пырля ме сценыште РСФСР-ын заслуженный артистше Арсений Венедиктовым, Марий АССР-ын заслуженный [illegible]

ШОНЫМЫШТЫМ КАЛАСКАЛАТ

Тӱҥ режиссер Г. БАРЫШЕВ

АРБАНЫН музыкальный материалже дене мый эше 1971 ийыштак палыме лийынам. Вигак каласем, пьеса мыланем моткоч келшен. Тунамак спектакльым шындаш шонымаш шочо. Но Николай Михайловичлан осалым шонышо еҥ да театрын ончычсо руководствыжо тидлан ала-могай амал дене тореш лийыныт. Тӱрлӧ чаракым ыштылыныт, спектакльлан оркестровкым шуйкаленыт да мойн. Икманаш, тунам шындаш йӧн ыш лий. Но шындаш шонымемым нигунам коден омыл.

Эн ончычак пьесыште еҥ кокласе порылык шӱмеш логалеш. Адак вет 1946 ий гутлаште калык сар деч вара ончыкылык сай илышлан ӱшанен илен. Тудын верчынак вӱржым йоктарен. Тиде ӱшан тӱрлӧ поступкылан шке шотан индикатор гай лийын. Чаманен ойлаш логалеш, нунын ӱшанышт осал кидыште шканышт эҥгекыш савырнен. Тидлан кӧрак тачысе айдемын тудо уке. Ала сандеҥак тачысе илышым торжалык алгаштара.

Спектакльын тӱҥ рольлаштыже самырык артист-влак модыт. Нуно йот элысе да руш классический репертуарыште шкеныштым сай могыр гыч ончыктеныт. Сценический да вокальный даннышт нерген нимогай ӧпке мутым каласен ом керт. Казаньысе да Ленинградысе консерваторийлам тунем пытареныт. Южышт шкенан Палантай лӱмеш музыкальный училищын выпускникше улыт.

Артистка Л. БОЧКАРЕВА

ЛЕНИНГРАДЫСЕ консерваторийым тунем пытарымек, вигак Марий музыкальный театрыш толынам. Ынде ик ий наре тиде коллективыште пашам ыштем. Артист-влак шым театральный сезон дене шотлат. Мыйын тӱҥалтыш творческий корныштемат кодшо сезон келге палым коден. Икымше роль, гастроль, концерт але мартеат ушем гыч огыт лек.

Толмекем, иканаште гаяк «Прекрасная Елена» спектакльыште Еленан рольжым ӱшаненыт. Тудын дене пашам ыштымем годым кугурак, опытан артист-влак кугу полышым пуэныт. Икымше паша деч вара молат ешаралтыныт: Адель («Летучая мышь»), Валентина («Веселая вдова»), Ольга («Старое танго») да йоча спектакльлаште икмыняр роль.

Элыштына эртыше перестройка дене пырля лишыл жапыште культура аланышат сай могырым вашталтыш лиеш манын, моткочак ӱшанем.

А «Кеҥеж йӱд» да Ольга нерген мом каласем? Тек ончышо-влак шке тиде йодышлан вашештат. Лач иктым гына ешарем — илышыштем да творчествыште тиде роль шке палыжым кодышашлык.

Артист Е. РОМАНОВ

КУРЫК марий районеш шочынам. Изинек калык мурым йӧратымашем музыкальный училищыш конден. Шинчымашым келгемдаш манын, Казаньысе консерваторийыш тунемаш пурышым. Тудым тунем лекмек, кок ий чоло Марий государственный филармонийыште пашам ыштенам. Но шӱмем утларакше театр деке мелын шоген. Тидлан кӧрак 1987 ийыште тышке тольым. Театрыште творческий корнем йомак персонаж-влак гыч тӱҥалын. Тӱҥ режиссер Г. М. Барышев толмо дене гына тӱҥ роль-влакым модаш тӱҥальым.

«Кеҥеж йӱдыштӧ» Санюкым модам. Тиде роль шке шотан, мыланем вучыдымо лийын. Кузерак лектын ала? Тек ончышо да критик-влак шке шонымыштым каласат.

Артист В. ХАМЕЕВ

ЭШЕ Палантай лӱмеш музыкальный училищыште тунеммем годымак театрыште декораций монтировщиклан ыштенам. Варажым 1971 ийыште армий деч вара театрыш хорын артистшылан пальыч. Спектакльлаштат модынам. Тунамсе пагытыште ик эн сай ролем Ф. Легарын «Цыганская любовь» опереттыштыже сыщик Петеш лийын. 1972 ийыште худсоветын пунчалже почеш мыйым хорын артистше гыч театрын солистышкыже кусарышт.

Тидын деч вара ятыр ий эртен. Шуко рольым моды-нам. Ю. Милютинын «Поцелуй Чаниты» опереттыж гыч Диегон, Р. Гаджиевын «Муж моей жены» комедийже гыч Эльбрусын, Е. Птичкинын «Бабий бунт» музыкальный комедийже гыч Федотын рольышт поснак ушеш кодыныт. А В. Александровын «Свадьба в Малиновке» спектакль гыч Рябобаба.

Йоча спектакльыштат ятыр гана модаш логалын. Кӧ гына лийын омыл! Людоед, салтак, пырыс, агытан, эсогыл тараканат лийын онченам. Элыштына илыше икмыняр калыкын йылмыжым палем. Татарла, башкирла, узбекла ойленат моштем, а казахла да кара-калпакла ойлымым умылем.

Шкеже татар улам гынат, ӱмырем мучко Марий республикыште иленам. Сандене кеч ик марий рольым моднемак ыле. А тиде сезонышто пиал логале: Н. Арбан ден тӱҥ режиссер Г. М. Барышев «Кеҥеж йӱдыштӧ» Одокимым модаш темлышт. Уло кумыл дене пашалан пижым. Ончыч нелырак ыле, но режиссерын да РСФСР-ын заслуженный артистше Г. Р. Копцевын, РСФСР-ын калык артистше В. Д. Бурлаковын да моло артистын полшымышт дене шуктышым.

Одокимын рольжо мылам пиалан гына огыл, тыгак марий калык ончылно чапым кондышо лийын.

Артист В. СОЗОНОВ

СОВЕТСКИЙ районысо Кукмарий ялеш шочын-кушкынам. Институтым тунем пытарымек, икмыняр жап школыште туныктышылан ыштaш логале. Но искусствын юзо вийже утларак шкеж дек шупшын. Сандене Казаньысе консерваторийыш тунемаш пуренам. 1987 ий гыч музыкальный театрыште ыштем. Паша келша. Ынде нач гыч кугурак роль марте модынам. Нунын коклаште: Иван Самсоныч — «Женихи» гыч, Дон Хуан — «Фраскита» гыч, — Агамемнон — «Прекрасная Елена» гыч, киязь Орловский — «Летучая мышь» гыч да тулеч молат. Уло кумылын «Кеҥеж йӱдыштӧ» Алгаевын рольжым модым. Умбакыжат марий произведенийым вучаш тӱҥална.

Кызытеш «Кармен» опера гыч Эскамильон партийжым ямдылем.

Артист Г. ЕРОНДЕЙКИНА

ЙОЧА улмем годымак марий мурым да куштымашым йӧратен кушкынам. Сандене музыкальный училищыш тунемаш пурышым. Туныктышо-влак утларак келге шинчымашым пуышт. Тунем пытарымек, тиде тӱняште шке веремым ятыр кычальым. Лач 1937 ийыште гына тудым музыкальный театрыште муым.

«Кеҥеж йӱд» мыйын икымше кугу спектаклем лийын. Катяҥ рольжым модмо годым ала-молан эре мӧҥгым, шочмо Моркэ кундемым, шарнем. Тиде шижмашем ончышылан кусныжо манын, ӱшанымем шуэш.

Артист В. ГАВРИЛОВ

МЫЙ 1950 ийыште Волжский районысо Шийсола ялеш шочынам. Ончыч Мучашъер ялыш, вара Волжск олаш илаш куснена. Тушкак луымшо классым тунем пытаренам.

Ачам, Гаврилов Георгий Афанасьевич, пеш тале баянист лийын. Тудлан кӧрак, очыни, музыкым йӧратем. Изинекак радио почеш мурым мураш тунемаш тыршенам. Варажым, школышто тунеммем годымат, художественный самодеятельностьын участникше ыльым.

1967 ийыште Йошкар-Оласе Палантай лӱмеш музыкальный училищын тунемшыже лийым. Дирижерско-хоровой отделенийыште, С. Н. Барышевын классыштыже тунемынам. Тунем пытарымек, направлений да шке кумыл дене музыкальный театрышке пашам ыштaш пурышым. Да ынде 15 ий хорышто улам. Спектакльлаште кугу рольым модаш верештын огыл. Утларакше эпизодический роль-влакым да йомакыште модынам.

А «Кеҥеж йӱд» спектакльысе Мичуш мыйын дебютем манаш лиеш.

Каласкалымым В. ЮДИН возен налын.

ТЕЛЕ КЕЧЫНАТ УТЫР ВОЛГАЛТЕШ

ТАЛАНТАН драматург Николай Арбанын ятыр пьесыже кокла гыч калыкын ик эн йӧратымыже — «Кеҥеж йӱд» комедий. Тиде комедий почеш шындыме спектакль Марий драмтеатрын сценыж гыч шуко ий ок воло, калыкым куандара. Адакшым калыкын чонжым тусо лирический сюжет веле огыл, эше ныжылге семже шкеж дек шупшеш. Садлан тудым кызыт оперетта семын ончыктымаш моткочак шотлан толеш.

Ынде тудым тӱҥ шотышто драматический театрын артистше-влак огыл, а Марий музыкальный театрын профессиональный мурызыжо-влак модыт. Ойлыманат огыл, тидыже «Кеҥеж йӱд» спектакльым мурыжо да семже шотышто у кӱкшытыш нӧлта. Адакшым, тыште музыкальный театрын эн тале, эн виян артистше-влак чыла тӱҥ рольым модыт да, каласаш кӱлеш, устан модыт, чон пуэн, шке рольыштым шуктат: кугу лӱман А. Венедиктов, Е. Коновалова, С. Сушкина да мастарлыкын кӱкшытыш тыршен кӱзышо Е. Романов, В. Созонов, Л. Бочкарева да молат.

Чын, мый нунын кузе куштымо мастарын, кушто кӱлеш кӱкшытыш шуде мурымыштым профессионал семын лончылен да аклен ом керт, но театрым йӧратыше семын каласем. Поснак Шумелевым модшо А. Венедиктовын сылне йӱкшӧ, Е. Коновалова (Ведасий) ден С. Сушкинан (Тамара) устан мурымышт, В. Созоновын (Алгаев) виян, яндар йӱкшӧ, Е. Романовын поснак дуэтыште мастарын мурымыжо ончышо-влакым ик гана веле огыл куандарышт, нуно таум ыштен, совым кырыде ышт чыте.

Мурызо-влакын творческий пашаштлан тиде спектакль тыгак вес у суап да тергымаш лие, тиде — сценыште модмаш, шкеныштым драматический действийлаште кӱлеш семын ончыктен моштымаш. Мыйым тыште, мутлан, РСФСР-ын заслуженный артистше Арсений Венедиктовын модмыжо куандарыш. Тудын южгунам оперыште («Акпатырымак» налына) тарванылмаштыже лывыргылык ок сите гай чучын колта, а тиде спектакльыште тудо драматический артистын усталык[illegible]

...тын тымарте мыняр гана калык ончыш тыге лекташ логалын—вик каласашат йӧсӧ. «Яилык Пасет», «Оляна», «У муро», «Эртыше ӱмыл», «Илыш деч ӧрдымтӧ», «Ош пеледыш», «Тулар ден тулаче»... Нине спектакль кокла гыч кажныже марий сцена искусствын историешыже шке кышажым коден.

Иктыжын, «Кеҥеж йӱдын», сценысе корныжо 1946 ий июньышто тӱҥалын —тунам тудо «Ӱдыр шӱм» маналтын. Тӧрлатыме, у семын лӱмдымӧ комедий кок ий гыч уэш репертуарыш пурталтын да тиде жап гыч калыклан пеш кумдан палыме лийын. Но мурылан да сылне семлан поян пьеса тымарте эрерак драмтеатрыште шындалтын. А ынде тудо музыкальный театрын сценыштыже ятырлан у сыным налын. Молажке пале. Кеч-могай драматический спектакльысе семынак, тыште музыка действийым «сӧрастарен», аккомпанироватлен гын, опереттыште тудо (музыка) спектакльысе идейым, событийым, образ-влакым ончыктен да виянден шога. Кок театрыште, кок семын шындыме спектакль-влакым пьесын да музыкын авторжо кузе акла? Тиде да моло йодышлан вашмутым кычалын, Марий АССР искусствын заслуженный деятельже Н. М. Арбан дек мӧҥгышкыжӧ миена.

— Ожно, драмтеатр пелен музыкальныйым почмо деч ончыч, марий труппын шке оркестрже ыле,—тӱҥале мутшым Николай Михайлович.—Мый шкеат тушто пашам ыштенам. Оркестр пӱтынь спектакльым сӧрастараш да артист-влаклан мураш пеш чот полшен. Манаш веле, нуно ныл йӱк дене мурат ыле! Музыкальный ужашым вуйлатыше тидын верч эреак тыршен. Артист-влакым мураш туныктышашлан музыкальный училище гыч преподаватель Востоковым ӱжына. Тале педагог шуко актерлан вокал урокым пуэн. А модмо мастарлык нерген ойлаш гын, нуно пеш уста лийыныт. Илья Россыгин, Анастасия Страусова, Тимофей Григорьев да моҥгат кузе чаплын кельыштарат ыле!

Илен толын, марий театрыште оркестрым пытарышт, тудым баян да фонограмма дене алмаштышт. Тидлан кӧра музыкальный спектакль (мый тыште «Кеҥеж йӱд» нерген веле огыл ойлем) йӧршын шапалгыш.

— Маргостеатрыште «Кеҥеж йӱдым» эн ондак Витарский, вара Савельев, Федоров, Лузгинов шындыш[illegible]. А ынде музыкальный театрын сценышкыже тудым тӱҥ режиссер Барышевын вуйлатымыж почеш луктмо. Премьера деч ончыч кунам—ожно але кызыт—утларак нелылык логалын?

— Драмтеатрын коллективше музыкальный спектакльым ямдылыме шотышто поян опытым поген. Тӱҥалтыш ошкыл эше 60 ий ончычак, Сергей Чавайнын «Мӱкш отаржым» первый гана шындымеке... Тиде Катям Галина Еронденкина шуэш. Теве Катям Галина Еронденкина модеш. Тудо хористка. Але марте шкенжым посна рольым модын огыл. Но кузе тудо шкенжым чолган да ӱшанлын кучаш, кузе—персонажын характержылан келшышын — койышланен да азапланен колта! Тидымак Виктор Гаврилов нерген каласаш кӱлеш. Тудын Мичушыжо—тыматле койышыж дене кумылым савырыше рвезе. Тӱҥ партийлаште самырык солист-влакым—Лидия Бочкаревам, Евгений Романовым да Вячеслав Созоновым—ужына. Консерваторийын выпускникше-влаклан тидын марте марла партийым мураш перныен огыл. Но нуно тидын дене кылдалтше чыла нелылыкым сеҥеныт. Кугешнем: калыкна уста шочшылан поян. Лач иктым чамалем: Ольган партийжым артисткын лирико-колоратурный сопрано йӱкшылан кельыштарен шым шукто. Тидым ыштем гын, Бочкареван чоҥымо образ эшеат сай, кумыл нӧлтышӧ лиеш ыле, шонем.

Пале, музыкальный вузышто студент-влакым модаш огыл, а утларакше мураш туныктат. Но мый самырык мурызо-влак шке рольыштым томам модыныт манын ом керт. А мурымо нерген нимом ойлаш—чылажат профессионально ышталтын.

— Опытан артист-влакын йыгыреак улмышт самырык-влаклан, очыни, кӧргӧ вийым ешарен шоген?

— Да, кӱшнӧ каласыме еҥ-влак дене пырля ме сценыште РСФСР-ын заслуженный артистше Арсений Венедиктовым, Марий АССР-ын заслуженный артисткыже-влак Елизавета Коноваловам да Светлана Сушкинам ужына. Шке жапыштыже нуно чыланат «Акпатыр» оперыште тӱҥ партийым муреныт. Южгунамже нуным чаманыме семын шоналтен колтет: уста солист-влак Йошкар-Оласе театрыште пашам ыштат, а шочмо йылме дене мураш пиал пеш шуэн логалеш. Музыкальный театрыш калык шагал коштмылан вуйым шукертсек шийыт. Мыйын шонымаште, тидын ик тӱҥ амалже—национальный репертуарын нужналыкше. «Акпатырымак» налына. Тудым пытартыш гана ончыктымо деч вара мыняр жап эртен? Икманаш, тачысе самырык тукым марий музыкын ик эн сылне саскажым ок пале.

— Николай Михайлович, мутна тышке савырнаш гын, тендан «Ош пеледыш» музыкальный комедийдам ушештарынем. Эше 70-шо ийлаштак тудым музыкальный театрыште шындыме нерген мут шарлен ыле, но спектакльым вучен ышна шукто.

Снимкыште: Марий АССР искусствын заслуженный деятельже Н. М. Арбан.

А. Щербаковын фотожо.

(Мучашыже 4-ше стр.).

...чысе айдемын тудо уке. Ала сандене тачысе илышым торжалык алгаштара.

Спектакльын тӱҥ рольлаштыже самырык артист-влак модыт. Нуно йот элысе да руш классический репертуарыште шкеныштым сай могыр гыч ончыктеныт. Сценический да вокальный данныйышт нерген нимогай ӧпке мутым каласен ом керт. Казаньысе да Ленинградысе консерваторийлам тунем пытареныт. Южышт шкенан Палантай лӱмеш музыкальный училищын выпускникше улыт.

Артистка Л. БОЧКАРЕВА

ЛЕНИНГРАДЫСЕ консерваторийым тунем пытарымек, вигак Марий музыкальный театрыш толынам. Ынде ик ий наре тиде коллективыште пашам ыштем. Артист-влак ийым театральный сезон дене шотлат. Мыйын тӱҥалтыш творческий корныштемат кодшо сезон келге палым коден. Икымше роль, гастроль, концерт але мартеат ушем гыч огыт лек.

Толмекем, иканаште гаяк «Прекрасная Елена» спектакльыште Еленан рольжым...

...ӧло Марий государственный филармонийыште пашам ыштенам. Но шӱмем утларакше театр деке мелын шоген. Тидлан кӧрак 1987 ийыште тышке толым. Театрыште творческий корием йомак персонаж-влак гыч тӱҥалын. Тӱҥ режиссер Г. М. Барышева толмо дене гына тӱҥ роль-влакым модаш тӱҥальым.

«Кеҥеж йӱдыштӧ» Санюкым модам. Тиде роль шке шотан, мыланем вучыдымо лийын. Кузерак лектын ала? Тек ончышо да критик-влак шке шонымыштым каласат.

Артист В. ХАМЕЕВ

ЭШЕ Палантай лӱмеш музыкальный училищыште тунеммем годымак театрыште декораций монтировщиклан ыштенам. Варажым 1971 ийыште армий деч вара театрыш хорын артистшылан пальыч. Спектакльлаштат моднам. Тунамсе пагытыште ик эн сай ролем Ф. Легарын «Цыганская любовь» опереттыштыже сыщик Петеш лийын. 1972 ийыште худсоветын пунчалже почеш мыйым хорын артистше гыч театрын солистышкыже кусарышт.

...дене пашалан пижым. Ончыч нелырак ыле, но режиссерын да РСФСР-ын заслуженный артистше Г. Р. Копцевын, РСФСР-ын калык артистше В. Д. Бурлаковын да моло артистын полшымышт дене шуктышым.

Одокимын рольжо мылам пиалан гына огыл, тыгак марий калык ончылно чапым кондышо лийын.

Артист В. СОЗОНОВ

СОВЕТСКИЙ районысо Кумарий ялеш шочын-кушкынам. Институтым тунем пытаренам, ... лышто туныктышылан ышташ логале. Но искусствын юзо вийже утларак шкеж дек шупшын. Сандене Казаньысе консерваторийыш тунемаш пуренам. 1987 ий гыч музыкальный театрыште ыштем. Паша келша. Ынде изи гыч кугурак роль марте модынам. Нуным коклаште: Иван Самсоныч — «Женихи» гыч, Дон Хуан — «Фраскита» гыч, — Агамемнон — «Прекрасная Елена» гыч, князь Орловский—«Летучая мышь» гыч да тулеч молат. Уло кумылын «Кеҥеж йӱдыштӧ» Алгаевын рольжым мо-...

...еш шочынам. Ончыч Мучашъер ялыште, вара Волжск олаш илаш куснена. Туштак лумышо классым тунем пытаренам.

Ачам, Гаврилов Георгий Афанасьевич, пеш тале баянист лийын. Тудлан кӧрак, очыни, музыкым йӧратем. Изинекак радио почеш мурым мураш тунемаш тыршенам. Варажым, школышто тунеммем годымат, художественный самодеятельностьын участникше ыльым.

1967 ийыште Йошкар-Оласе Палантай лӱмеш музыкальный училищыш тунемшыже лийым. Дирижерско-хоровой отделенийыште, С. Н. Барышеван классыштыже тунемынам. Тунем пытарымек, направлений да шке кумыл дене музыкальный театрышке пашам ышташ пурышым. Да ынде 15 ий хорышто улам. Спектакльлаште кугу рольым модаш верештын огыл. Утларакше эпизодический роль-влакым да йомакыште модынам.

А «Кеҥеж йӱд» спектакльысе Мичуш мыйын дебютем манаш лиеш.

Каласкалымым В. ЮДИН возен налын.

...леш кумыштыш шуде мурымыштым профессионал семын почылтен да аклен ом керт, но театрым йӧратыше семын каласем. Посна Шумелевым модшо А. Венедиктовын сылне йӱкшым, Е. Коновалова (Ведасий) ден С. Сушкинан (Тамара) устан мурымыштым, В. Созоновын (Алгаев) вийн, яндар йӱкшӧ, Е. Романовын посна дуэтыште мастарын мурымыжо ончышо-влакым ик гана веле огыл куандарыш, нуно таум ыштен, совым кырыда ышт чыте.

Мурымвалаш творческий [illegible] спектакль тыгак вес у суап да тергымаш лие, тиде — сценыште модмаш, шкеныштым драматический действийлаште кӱлеш семын ончыктен моштымаш. Мыйым тыште, мутлан, РСФСР-ын заслуженный артистше Арсений Венедиктовын модмыжо куандарыш. Тудын южгунам оперыште («Акпатырымак» налына) тарванылмаштыже лывыргылык ок сите гай чучын колта, а тиде спектакльыште тудо драматический артистын усталыкшым кӱкшын ончыктыш, тудын темпераментше спектакльым динамически писын кангаяш шуко полшыш.

Чын, южгунам адак ик семын модын, койышланен колтымыжо але шижалтеш. Тидын шотышто тыгак самырык ӱдыр Катян образшым почмаште шуко огай йӧным шокшо темперамент дене муын моштышо Г. Еронденкина. Одоким кумын образшым чоҥышо В. Хамеевын койыш-шоктышыштыжат тыгай однообразий манме «сулыкет» але палдырна. Адакшым тыште спектакльын темпше, ритмже шотыштат каласыме шуэш: премьерыште тудын первый ужашыже писе, серыпле огыл ыле.

Но ситыдымаш кеч-куштат жаплан веле, илен-толын кӱчык-кужужо тӧрлалтеш. Тӱҥжӧ вес вере: марий драматический да музыкальный искусство у корнывожышко лектын. Тыгай оперетта ала-кунамак кӱлеш ыле. Вет тудлан шукертсек чыла йӧнат уло. Ик могырым, музыкальный театр коло ий утла ила, пашам ышта, усталыкым ончыкта. Вес могырым, мемнан марий драматургийысе ятыр произведений — С. Чавайнын «Мӱкш отар», С. Николаевын «Салика», «Айвика», А. Волковын да вес автор-влакынат пьесышт опереттылан, мыйын шонымаште, келшен толыт. Ты шотышто Н. Арбанын комедийже-влакым посна палемдаш кӱлеш. Тидымак первый марий оперетта пентыдемдыш.

Музыкальный театрын сценыштыже «Кеҥеж йӱд» мемнан драматург ден композитор-влакнам у корнышко, у пашашке ӱжаш кумылангдаш тӱҥалеш манын, кугу ӱшан шочеш. Тыгак огыл мо шке жапыштыже С. Чавайнын «Акпатыр» драмыж почеш первый марий опера, вара «Элнет» романже негызеш коньымшо опера шочо?

Геннадий МАТЮКОВСКИЙ,
Марий АССР-ын калык поэтше.

СНИМКЫЛАШТЕ: Марий музыкальный театрын артистше-влак: Л. Бочкарева (Ольга), А. Венедиктов (Шумелев), Г. Еронденкина (Катя); «Кеҥеж йӱд» первый марий оперетта гыч тӱшка сцена.

И. Речкинын фотожо.

Мут—зрительлан

ЧОНЛАН КЕЛШЫШЕ СПЕКТАКЛЬ

...Кумлымшо декабрь. Латкандаш шагат лишемеш. Могырым сӱсандарыше мардежан нас. Туге гынат оласе калык театрыш вашка. А районла гыч кечывалымак толын шуыныт. Кажныжын кумылжо весела, шӱм-чоныштo пайрем сем йӱклана, вот-вот чоҥештен лектеш, шонет!

Теве Онарла чучшо театр. Толшо калык тӱшкан-тӱшкан партерыш, амфитеатрыш, ложыш, тӱрлӧ ярусыш верлана. Электроонгтыр кум гана поче-поче кужун шергылт кайыш. Изиш лиймек, кугу зал шыпланыш...

Сцена ончык музыкальный театрын тӱҥ режиссерже Г. М. Барышев лектын шогале. Шкеже руш гынат, зритель-влакым тудо кок ужашан, ныл сӱретан «Кеҥеж йӱд» музыкальный комедийын премьерыже да шушаш У ий пайрем дене марла саламлыш. Паледа? Марла! Тидыже калыкым пагалымаш огыл мо? Чонланат ласкан чучын колтыш. Ме рӱжге совым кырена.

Эркын марий тӱран лопка шовыч почылтеш... Мо тиде тыгай? Шинчамланат ом ӱшане. Тугай сылне декораций—пуйто ме чыланат кеҥежымсе мотор пӱртӱс лоҥгаште улына! Сцена помышышто — тӱрлӧ музыкальный инструмент дене шоктышо еҥ-влак койыт. Партер гыч нуным от уж, конешне, а балконла гыч пеш раш койыт. Марий спектакльыште тыгай оркестр шукертсек уке ыле, а ынде шошо пеледышла ылыжын. Музыкант-влакын суапле сомылыштым дирижер Иван Егоров виктарен колта. Калык кумылым «Ой, кеҥеж йӱд, кеҥеж йӱд...» муро сем ласкан авалта.

Шеҥгелнем шинчыше пенсионерка, 71 ияш Анна Егоровна Лебедева, пеламшемын вачыжым шыман перална:

—Веҥе-марий, кӱтыян, коҥ пӱясе вӱдшӧ тылзе волгыдеш куце йылгыжалта, ане? Пуйто лыжга мардеж пуалме годым толкынлажат модылда. Эй, калтак, мемнан Арбан солан эргыже. Деревяшкин Миколай, шкежак тыге сӱретлен моли? Тудо вет пеш ушан айдеме. Пьеса сираш тыня огыл, художник пашаланат, ой, цот кертеш... Просто молодец!

— Тыгай мотор куэрым, ерым, пӧртым монь Николай Арбан огыл, а вес художник Тирацуян сӱретлен,— манеш марием, кидыштыже улшо программым эше ик гана тӱслен ончалеш.

— Тигай пӱртӱс мемнан соланам ушештара. Товат! — урзышкыжо шыпак кокыралтыме лугыч малдалеш шонто ӱдырамаш.

— Папай, айда ончена. Ынде лодымандыметым чарне, йӧра?— пенсионерка пелен шинчыше уныкаже тура каласен пуыш.

— Йӧра-йӧра, уныкам. **Айда онцена...**

...Шинча ончылно комедийысе действий-влак койын виягыт, мемнан кумылнам нӧлтат. Тунамак ушышко лӱмлӧ артисткына-влак: Майя Романова, Мария Сапожникова толын пурат. Нунат вет жапше годым «Кеҥеж йӱд» спектакльыште шке мастарлыкыштым ончыктеныт. А Илья Россыгинже! Разве мондаш лиеш тудым? Эх, кузе вет Одокимже калыкым воштылтен моштен. Кызытат шинча ончылнемак... Артист Андрей Кудрявцев Марка кум гай шочынак ыле. Моткоч мыскараче, онгай еҥ уш гыч ок лек. А таче Маркан рольжым РСФСР-ын калык артистше Виктор Бурлаков кельыштара. Эше кузе! Пондашым чытырыктен, парням модыктен, изи музиканым шокталтен колтымыжо да тывыдык-тывыдык тавалтымыжак мом шога...

Одокимын рольжым модшо В. Хамеев татар маныт. Ала чын, ала шоя. Ом пале. Но икте рашак палдырныш: тудо артистланашет, ой, кертеш улмаш. Тудлан пеш кугу рахмат! А уста мурызына Елизавета Коноваловаже кузе колта... Ялтак ялысе ӱдырамаш, йылме пазар, ӱмыржым ӱдыркаче коклаште курымжо мучко эртараш ямде улшо, поро кумылан, весела койышан персонаж. Марий АССР-ын вес заслуженный артисткыже Светлана Сушкинат туныктышо Тамаран рольышто шкенжым кучен мошта. Но... ала-молан арака йӱаш йӧратыше еҥым ушештарен, изи сумкам кучен лектын? Редикюльжо ужава умшала эре почылтеш да почылтеш... Зритель-влаклан тидыже ыш келше. Модмо годым шекланаш кӱлеш.

РСФСР-ын заслуженный артистше Арсений Венедиктов колхоз вуйлатыше Шумелевын рольжым чыла шотыштат «кондицийыш» шуктыш. Кӱлеш верыште таза йӱкын кычкырал колтымыжо бюрократ койышан южо вуйлатышын чын тӱсшым почын пуаш лачеш гына тольо. Тудын муралтен колтымыжо, рывыжланымыже моткочак келшыш. М. Шкетан лӱмеш Маргостеатрын артистше-влак коклаштат тыгай талантым ужмо шуэш.

Фронт гыч пӧртылшӧ, ялыште культпросвет сомылым ворандараш тыршыше, яндар чонан Ольга (артистка Л. Бочкарева) «Кеҥеж йӱдын» моторжо, «суксо вӱд» гай яндар ерын йӱксыжӧ семын чучо. Кап-кыл денат, чием шогалме вургем да тыматле койышыж денат, кӱ лончо гыч йыргыктыше памаш вӱдла муралтен колтымыж денат зритель-влакын кумылыштым савырен мошта. Тудым саламлаш гына кодеш. Творческий пашаже тек ушнен шогыжо!

Ала-молан Катя (Г. Еронденкина) утыждене чаргыж мутлана, шкенжым вуеш шудымо, ораде койышанрак ӱдыр семын куча. Тудын танже — муньырий, вургемжат Катян чонлык огыл. Вес «качым» муаш кӱлеш, очыни.

— Созонов бухгалтерлык огыл. Утыждене койышан, «современный»,— чаманен каласыш ик студентка.— Тыгай мотор кап-кылже, сылне йӱкшӧ дене Мичушын рольжым модеш гын, путырак сай ыле.

— Мыят тыге шонем,— мане Марий телевидений пашаеҥ В. И. Петухов.

Кӱшнӧ палемдыме утосытым корангдаш гын, музыкальный комедий театрын сценыштыже кужу ӱмыран лиеш. Икманаш, «Кеҥеж йӱд» ик каслык сомыл огыл. Тудым калык йӧрата, эре вучаш тӱҥалеш. Тау Николай Михайлович Арбанлан тыгай чапле произведенийым возымыжлан! Тидым мый шуко зритель лӱм дене ойлем.

«Кеҥеж йӱд» У ий вашеш марий еҥлан веле огыл, моло ончышо таҥгаланат чапле пӧлек лие.

Р. НИКОЛАЕВА,
военнослужащий.

СЦЕНЫШТЕ—МУРО, ШӰМЫШТӦ—ПАЙРЕМ

(Мучаш. Тӱҥалтышыже 3-шо стр.).

— Ты шотышто ик документым ончыктем. Теве тудо—культура министерствысе репертуарно-редакционный коллегийын 1971 ий 23 апрельыште лийше заседанийжын протоколжо гыч выписка: «Ош пеледышым» чыла могырым кангашымек—а тушто композитор ден артиствлакат лийыныт,—коллегий тиде комедийым 1971—1972 ийысе репертуарыш пурташ ойым пидын. Но пунчал тугак южеш кечалт кодо. Тудым шуктышаш верч театрат, министерстват вийым пыштен огытыл.

— Зато вес элласе да совет авторвлакын мыняр произведенийыштым шындыме—шотленат от пытаре.

— Тидыже тыгак. Мый шке нергенем веле огыл ойлем. Кеч Арбанын, кеч Сапаевын але моло композиторын возымо лийже, но музыкальный театр национальный премьерым сезон гыч сезоныш ямдылен шогышаш, шонем

— Ончыкыжо эла тыгак лиеш? Кечмо гынат, «Кеҥеж йӱдын» шочмыжо тидлан мыняр-гынат ӱшаным пуа. Тӱҥ режиссерат национальный репертуар дек мелын савырнымыла чучеш. Шарналтыза-ян, занавес почылтмо деч ончыч лектын шогалят, тудо, руш айдеме, марла кузе кутыралтен колтыш!

— Георгий Михайловичын тыге ыштымыже погынышо калыкым моткоч куандарыш. Но режиссер нерген ойлымо годым тудын ассистентшым — РСФСР-ын калык артистше Виктор Бурлаковым нигузеат ӧрдыжеш кодаш ок лий. Тудо Маргостеатрысе «Кеҥеж йӱд» деч тиде у спектакль дек кӱварым ыштен, манаш лиеш. Виктор Дмитриевич шке жапыштыже Санюкымат, Марка кумымат модын да кызыт ончычсо спектакльла гыч эн сайжым, «Кеҥеж йӱдын» чонжым опереттыш кусараш полшен. А Марка кумым модмыж нерген кугун ойлышашат уке: сце081ыште чын мастарын пашажым ужына.

— Программыште возымо почеш, ончыкыжо опереттыште драмтеатрын икмыняр артистше—Валентина Васильева, Нина Османова, Геннадий Копцева модаш тӱҥалыт.

— Возашыже возымо да... Тыге ойлат: театрын вуйлатышыже-влак шке артистыштлан вес коллектив дене пыля модаш чареныт. Сандене пеш уста комик Геннадий Копцевын Одокимжымат, драмысе моло артистын модмыштымат ужын ом верне. Тидлан чаманаш гына возеш.

* * *

Н. М. Арбанын мутышкыжо теве мом ешарыме шуэш. Артист-влаклан вес вере модаш чынак чарыме. Тыште, мыйын ... ыжмаште, чылт йӧрдымӧ койыш озалана. Драмтеатрыште кужу ӱмырзым илыше «Кеҥеж йӱдым» музыкальный театрыште шындымым южо еҥ ойганен вашлийын. Нуно шонат: марийвлак музыкальный спектакльым йӧратен ончаш тӱҥалыт гын, драмтеатрыш коштшо шагалемеш. Икманаш, конкуренций, зритель верч кучедалмаш! А вет тидыжак огыл мо пашам утларак чаплын ышташ, мастарлыкым нӧлташ кажне труппым, кеч-могай творческий коллективым таратен шогышаш? Вес йодышат лектеш: мутлан, Копцев ӱшаныме рольым кок вережат чаплын модеш да тыге зрительым куандара гын, тидыже вара марий искусстылан эҥгекым ышта мо? Коеш, южо ответственный еҥ шке саварже деч умбакырак нимом ынеж уж. Пеш йӧсын шочшо да ӧкымешак илаш тӧчышӧ марий фольклор театрлан чыла семынат чаракым шындылмым (манаш веле, репетицийым эртараш верым огыт пу) тӱҥ шотышто теве мо дене умылтараш лиеш: Маргостеатрлан, моло профессиональный коллективлан конкуренций лийме деч лӱдыт. Марий калыкын государственный театр деч посна вес тӱрлӧ—фольклорный да эше иктаж-могай—театрже лиеш гын, тиде вара уда мо? Раш, ик театр гына улмо годым—тудын спектакльже начар да икмарда гынат—марий еҥ тушко миййыде ок керт, вет шочмо йылме дене кутырен модмым кушто-гынат ончымо шуэшыс. А кунам марла спектакль ятыр вере — драматический, музыкальный да фольклор театрлаште —ончыкталтеш, тунам нунын пашаштым таҥгастараш йӧн лиеш. Кушто удан шындат да йӱштӧ шӱм дене модыт, тушко калык коштмо корно шудаҥгынат кертеш.

— «Кеҥеж йӱдын» премьерыж деч вара раш лие: кызыт музыкальный театрын марий произведенийым модын ончыкташ чыла йӧнжӧ уло,—мутланымашым иктешлыме семын каласыш Николай Михайлович.—Иктаж партийым мураш да модаш марий артист ок сите гын, тыште нунын вес йылме дене мутланыше йолташышт полшен кертыт. Театрын репертуаржe марий сыным налеш гын, тушко, ӱшанем, ялла гычат эре утларак да утларак толаш тӱҥалыт. Тыге культура илышна пойдаралтеш, сылнырак лиеш. А композитор-влакын талынрак возен шогаш кумылышт шочеш.

Г. ЗАЙНИЕВ.

«Марий коммуным» лудшо-влаклан у лӱмым темлаш — моткоч кугу куан. Адакшым прозаикым да эше ӱдырамашым. Вет тыгайышт марий прозаик коклаште парня денат шотлаш сита.

«Мардан Рая» шеҥгелан шылше тиде автор шкеже пашазе, Йошкар-Олан витамин заводыштыжо ынде ятыр ий пашам ышта, цехын ик пырдыж газетшат тудын деч посна ок лек. Республикыштына лекше газетыш шке лӱмжӧ дене заметкым, статьям, очеркым возгала. Икманаш, ойлышаш шомакше шукак уло. Шкеже тыматле, пешак проста, конешне — мотор. Такшым марий ӱдырамаш кунам мотор лийын огыл?

«Юзо вате» — Мардан Раян первый ойлымашыже. Садланак докан псевдоним шеҥгелан шылын: марийже ынже койдаре, кок ӱдыржӧ ынже вошт воштыл. Молан мыланна гын, ме алят шкенан пелашланна огына ӱшане, писатель, художник, композитор лийын ок керт, тудын пашаже — азам ончаш, тувыр-йолашым мушкаш да мемнам пукшаш-йӱкташ манын шонена. Тыге шкенан — пӧръеҥын — пел илышнам шкеак пытарен толына, ончыко кида-кида ошкылаш шкаланнак тоям кышкена.

Пел илышнаже — мемнан авана, ватына, ака-шӱжарна. Конешне, нунын деч посна мемнан корнынат уке, илышнат ок сӧрасе. Айста нунымак веле ончыко шындена, ал тисте семын, кидешна кучен наҥгаена. Ик Мардан Раяк тидым шога. Тудо шӱм-чонжо дене писатель, художник, композитор. Тыгай кумылым пален налаш «Марий касышкат» мием толмо сита. Тушто тудо вошт почылтеш. Чонжо денат, кумылжо денат.

Мо нерген ойлымаш? Илыш гыч налме тыглай сӱрет, эпизод, тат. Илышын ик ужашыже, манмыла, ик печыже. Тыште нимом шонен лукмо огыл. Эсогыл геройвлакын лӱмыштат шкеныштынак кодыныт.

Ойлымашым лудат — пуйто нимо ок лий, чоным ок тарвате. Кузе эгер йоген кая, кузе памаш кажне кечын ик семынак йыргыкта, ойлымашыште действийжат тыгак эрта. А мучашке шуат — ала-можо шоналташ тарата, ала-молан чон кылым корштарен тӱкалта. Тидат Мардан Раян ойлышаш шомакше.

Лудын лекса! Кумылдам пыштен, у авторым умбакыжат ойлымашым, повестьым возаш кумылаҥдыза!

Юрий АРТАМОНОВ.

НИНА ден Лида оласе ик заводын цехыштыже пырля пашам ыштат да туштак иктe-весе дене палыме лийыныт.

Нина лопкарак туп-вачан, икмарда кап-кылан, шем шинчан, вичкыж тӱрван, мотор чуриян, иктаж кумло вич ияш ӱдырамаш. Кутырымыж годым шыргыжалешат, кӱшнӧ кок могырым кок шӧртньӧ пӱйжӧ йылгыжалтеш да уло шӱргыжӧ кечыйол вочмо семын волгалт кая, садлан чурийже эшеат моторештеш.

Лида ийготшо да капкылже денат Нина гаяк, мотор шӱргывылышан. Ӱлыл тӱрвыжӧ кӱшылжӧ деч оваргенрак лектеш, чурийжылан келшыше, сӧрал. Шинчаже тудынат шеме, еҥым шымлыше, коклам тӧрлызӧ. Ойыртемже эше тудо: Нинан ӱпшӧ кӱчыкын пӱчмӧ да саҥга ӱмбалныже ик ярым, чумыр вуйжо деч ойыртемын ошалге, а Лидан ӱпшӧ шышталге тӱсан. Очыни, кокланже чиялтат. Коктынат мариян, шочшан улыт.

Нина тӱрлӧ койдарчыкым кутыраш йӧрата, мыскара деч посна ик шомакымат огеш пелеште. Лидат йолташ таҥжым пешак умыла, южгунамже шкеат огай му... тым тушкалтен пуа. Садланат докан коктын пеш келшат. Пашаштат, ярa жапыштат.

Июль тӱҥалтыш, лач тӱрлӧ емыж шумо, шудо солымо пагыт. Йошкар-Ола йыр тыгодым емыжымат муаш йӧсӧ, да игече оярлан кӧра чодырашкыжат пураш огыт кӱштӧ.

Ик кечынак отпускыш лектычат, Нина Лидалан Шеҥгше кундемыш миен толаш темлыш. Тушто Нинан кумло ийым погышо. Ӱмбалныже спортивный костюм, ончылныжо мотоцикл дене кудалше еҥын сӱретше. Йолыштыжо «Адидас» манме кроссовко. Ӱдыржӧ туддеч самырык, ӱпшӧ шемалге-кудыр, кап-кылже ийготлан келшыше огыл — кӱжгырак.

Кутырымо гыч палыш: нуно Тюмень гыч Морко кундемыш отпускыш пӧртылыт.

— Тушто поян илат мо? Марий калык гын незерештын,— мутым лукто Нина.

— Шер теммеш кочкаш шыл уке, тувыр-йолашым мушкаш — шовын.

— Газ корным шупшына, да мыланна чыла пуат,— мане пӧръеҥже.

— Пашадардам кузе вара налыда? — йодо Лида.

— Тылзылан кокла шот дене 600 теҥге лектеш.

— Тугеже те ик мешак окса дене толыда?— пелештыш Нина.

— Мешак огыл гынат, тендан илыш дене от таҥгастарe.— ӱдырат шомакым лукто.

Кутырымо годым шижал... лай такыр корно дене ошкылыыч. Оралте — чоҥгатарак верыште, лач ныл окнаж дене уремлан ваштареш, канде чия дене чиялтыме, пеш чоткыдын да пеҥгыдын койын шинча. Лида шкеже Советский районеш шочын-кушкынат, тысе оралтын ойыртемжым сайынак шиже. Тыште чыла гай сурт тыге верланен: урем ик велне кум-ныл окнан пӧрт, вара кугу гына капка, капка вес велне шунынштын мончa. А Ниналан гын ӧраш нимолан. Тудын шочмо-кушмо верже Волжский районысо Корамас кундем. Оралте шотышто туштат тыгак. Марий кундемысе моло районла деч тыгай ойыртем татар дене йыгыре илымылан лектын докан. Татар яллаште тидымак ужат.

А тулачын мончаже кудывечыште, кӱкшӱ савар шеҥгелне, верланен. Оралтым йырым-йыр чаткан ыштен шындыме, покшелныже — кумда кудывече.

Капкам почын, пӧртӧнчыл марте иктымат вашлийде...

комбайн дек шурнылан тыге коштына ыле,— машина йӱкым сеҥаш манын, чотрак каласыш Нина.— Марлан лекмекем, отпускым шулыж годым мариемын м...гыштыжӧ эртаренна — Унчо кундемыште. Сандене шудылананат тыге шуко кошташ логалын. Шоҥго-шамычын олаш толмылан кӧра, олаш кушшо мемнан йочавлаклан тыгай сӧрал пагытым ужаш огеш логал.

— Меат олык гыч шудым тыге шупшыктена ыле. — Лида туге куанен, пуйто шке ялыштыже. авалан тыге полша. Тудо олаште ила гынат, ял дечын икмыняр кечылан гына ойырла. Ондакше шукыжым марийжын мӧҥгыш коштын — Атмаш ялыш. Ава лийшыже колымеке, шке аваже Уйым кундемыш илаш толын. Тудыжын чыла волыкшат уло, шудат ятыр кӱлеш. Садлан Лида шудо ямдылыме пагытым эн чеч...ан шотла.

Икмыняр жап кудалмеке, корнышто ваштарешышт велосипед дене толшо пӧръеҥым ужычат. Нина «айста пырля!» манме семын...

йочамын аваже лийшаш,— вашештыш Наиль да Нинам порын ончале.

— Йочадаже але уке мо?

— Але уке вет, Веруш?

— Наиль пелашыж велыш савырныш.

Пелаш лийшыже трук чевергыш, тунамак вуйжым волтыш.

— Тыге ласкан йодмылан отказет мо, шӱжарем? Мӱндыр йокмам ала меат подыл ончена?— мане Нина да адакат Наильым йышт ончале.

Вера ӧрмыж дене ик кленчам Наильлан шуялтыш.

— Теже вара кушко каеда, мотор ӱдыр-шамыч?

— Ме тулар ден тулачем дек. Шеҥгшыш, Микитан Вӧдыр дек унала толына.

— А ме — Чодыраялыш, авам дек... Вӧдыр изай куне тыланда тулар лиеш? Мый Шеҥгшыште тендам ужын омылыс?

— Вӧдыр туларын изи ӱдыржӧ — Катя, изамын ватыже лиеш,— вашештыш Нина.

Тыге кутыркален шижынат ышт шукто, автобус села уремышкат пурыш. Нина чыниже денак ӧрӧ веле: асфальт корнет ял покшек шумешкак шуйналтын. Ӱмаште але тыгай мотор корно уке ыле. Ял илышын ваштaлтмыжым корно гычат шижаш лиеш улмаш.

Автобус гыч волымек, тулачын пӧрт векыла тыгайлан кутурак гын веле.

Нина ден Тачана ӧндалалтыч, шупшалалтыч — кужун саламлатыч. Лида ден Тачана кидым кучышт, палыме лийыч — пешак туге лыжган.

Уна-влак толмылан чылан пеш йывыртышт.

— Вӧдыр туларем кушто?

— Тудо эргым да шешкым дене шудым чумыраш каеныт. Вашке машина толшаш.

— Тугеже меат полшаш каена,— мане Нина.— Ракатланен илаш толын онал.

Тачана уна-влакым пешак йӧратен ончале.

— Света ӱдырем, чайым шынде-я, уна-влак ноен толыныт.

Чай шолын лекте. Ӱстембаке кияр, помидор дене ыштыме салатым кондышт, шокшо шӱрым пыштышт. Нина ден Лида шке кондымо костенечыштым луктыч.

Тыге кочкын-йӱын, кӱмыж-совлам погкален шындыштат, машина толын лекте. Нина ден Лида содор чиемыштым вашталтышт, вашкен гына шорвондым, шаньыкым, кандырам сомалтен, машинаш кышкышт, шкештат кӱзен кайышт. Света кабиныш шинче.

ЯНДАР юж дене шӱлен, мардеж дене вӱдылалт, весела кумылан уна-влак ялысе илышым шарналтышт.

УВЕРТАРЕНА, ПАЛДАРЕНА

ОНЧЫЗА

7 канал. 6.30—120 минут. 8.35—«Дубровский». Худ. телефильм. 2 да 3 серий. 10.45—Тӱнясе йоча-влак мо нерген мурат. 11.45—Мультфильм. 11.55—«Шонашпыл» фестиваль. Швейцарий. 12.30 —Жап. 15.30—Самодеятельный цирковый коллектив-влак выступатлат. 16.20—Док. фильм. Киножурнал. 16.50—«Магий» дене вашлиймаш». Телеочерк. 17.25 —Ик шагат—йочалан. 18.25 —Коллаж. 18.30—Жап. 19.00 —Прогресс. Информаций. Реклама. 19.30 — Мультфильм. 19.50—«Дубровский». Худ. телефильм. 2 серий. 21.00—Жап. 21.30—Актуальный интервью. 21.40 — «Айдеме да закон». Правовой видеоканал. 22.00—Эстрадный программа. 23.15—Мемнан парымна. 2 передача. 23.45—Увер.

12 канал. 8.00 —, Гимнастика. 8.15—Научно-популярный фильм. 8.35, 9.35—Информатика ден шотлышо техникым негызышт. 9.05—Немыч йылме. 1 ий. 10.05—Немыч йылме. 2 ий. 10.35, 11.35—Общий биологий. 10 класс. 11.05—Научно-популярный фильм. 12.05—«Старый Новый год». Худ. телефильм. 2 серий. 13.10—Док. фильм. 13.30—«Благочестивая Марта». Худ. телефильм. 2 серий. 14.40—«Спасти и сохранить». Фильм-концерт. 17.00—«Шке ачам нерген каласкалем». 17.40—Киножурнал. 17.50—«Кот в сапогах». Горьковский драмтеатрын спектакльже. 19.00—Марий эл. 19.20—«Шокшо». Койдарчык тележурнал. 19.30 — Йошкар-Олаште илыше-влакын СССР калык депутат-влак дене вашлиймашышт. 20.10—Сайын малыза, йоча-влак. 20.25—Баскетбол. Р. Корачын кубокшо. Пӧръеҥ-влак. «Босна» (Югославий)—ЦСКА. 21.00—Д. Брубек. Кок фортепианолан композиций. 21.10 —«Полцарства за коня». Док. фильм. 21.30—«Моя жизнь». Худ. телефильм. 1 серий. 22.35—Музыкальный телеабонемент. «История как легенда». 3 передача.

10 канал. 17.40—Клод Эльферын концертше. 18.30 —Жап. 19.00—В. А. Серовын шочмыжлан—125 ий. 19.30—Баскетбол. Р. Корачын кубокшо. Пӧръеҥ-влак. «Босна» (Югославий) — ЦСКА. Перерывыште (20.10)—Сайын малыза, йоча-влак.

КОЛЫШТСА

6.30—Программа. игече. 6.32—Поро эр, Марий эл! Эфирыште—столицын илышыже. 7.30—Поро эр, Марий эл! Эфирыште—увер. 8.25—Г. Сапаев. Виолончель ден фортепианолан соната. 18.00 —Увер. 18.10—Серыш-влак каласкалат. 18.30—Увер.

КИНО

«РОССИЯ» кинотеатр

Австралиец-влак Амур серыште

ХАБАРОВСКИЙ КРАЙ. Австралийыште кызыт кеҥеж рӱдö, а ты жапыште австралийский кинематографист-влакын съемочный группышт совет Дальний Востокышто кумло градус йӱштыштö СССР-ыште перестройка вияҥ толмо нерген фильмым сниматла. «Капчед Лайв продакшнс» австралийский компанийын «Старт» советско-американский предприятий дене пырля ямдылыме шагатат пелаш документальный лентылан «Йошкар экспресс» лӱмым пуымо.

Съемкым эртарыше группа Москва гыч Владивосток марте транссибирский экспрессын маршрутшо дене эртен. Съемка Москвашта, Юлышто, Мӱндыр Эрвелысе чодыраште да Тихий океаныште эртаралтын. Группа совет еҥ-влак, СССР калык депутат-влак дене, мутлан, йӱдвелыште илыше папай калыкын представительже, СССР Верховный Совет член Евдокия Гаер дене вашлийын.

Документальный фильмын директоржо Алексей Дрогайгев тыге увертарен: 1990 ийыште «Йошкар экспресс» фильмым СССР-ыште, Австралийыште, тыгак икмыняр моло элыште ончыктат.

СНИМКЫШТЕ: кинооператор Питер Десли ден звукооператор Гунтис Сека Амурышто кол кучымашым сниматлат.

ТАСС-ын фотожо.

„Марийская правда“ газет воза

Номерыште Марий АССР Верховный Совет калык депутатыш кандидат-влакын спискыштым публиковатлыме.

Партий Марий Турек райкомын идеологический отделжым вуйлатыше К. Гайнутдинов верысе Советлашке сайлаш ямдылалтме кампанийыште партийный пашаеҥ-влакын участвоватлымышт нерген воза.

Журналист И. Глушаков «Совиталпродмаш» предприятийым пашаш колташ ямдылыме нерген каласкала.

Номерыште латкумшо вичияшлан да 2005 ий марте жаплан Марий АССР-ысе пӱртӱсым аралыме кужу жаплык государственный программын проектшым печатлыме.

О. Красильников «Йöным муын моштышо-влаклан» заметкыштыже ялым социально тӱзатымаште профсоюз-влакын участвоватлымыштым Куженер районысо «Лесной» совхозын примерже гоч ончыкта.

Г. Айплатовын ямдылыме зарисовка уло, тушто Московский университетыште Тур Хейердал да чай йӱмö шотышто япон мастар дене вашлиймаш нерген ойлалтеш.

...упшо шышталге тӱсан. Очыни, коклаҥже чнялтат. Коктынат марнян, шочшан улыт.

Нина тӱрлö койдарчыкым кутыраш йöрата, мыскара деч посна ик шомакымат огеш пелеште. Лидат йолташ таҥжым пешак умыла, южгунамже шкеат огай мутым тушкалтен пуа. Садланат докан коктын пеш келшат. Пашаштат, яра жапыштат.

Июль тӱҥалтыш, лач тӱрлö емыж шумо, шудо солымо пагыт. Йошкар-Ола йыр тыгодым емыжымат муаш йöсö, да игече оярлан кöра чодырашкыжат пураш огыт кӱштö.

Ик кечынак отпускыш лектычат, Нина Лидалан Шеҥгше кундемыш миен толаш темлыш. Тушто Нинан пагалыме тулачыже ила.

Нуно кечывал деч вара ик шагатлан автобус дене кудальыч. Шукат ыш эрте, Нина ден Лида тӱрлым кутыркалаш тӱҥальыч, пуйто пашаште да мöҥгыштышт шомакым пелешташат жапышт уке.

Кенета Нина шижын колтыш: автобусышто нунак гына кутырат, а молышт шып колыштыт. Тудо могкочак вожыльо, воштылмо умшажым трук петырыш, йырваш ончал колтыш. Чыланат шып шинчат, нунымак веле ончыштыт.

— Кузе тыге воштылмо лугыч трук чарнен кертат? — йодо Лида.

— Изи годым тыге модына ыле: шкенан пошкудышто чумыр йоча-влак погынен, кö ончыч воштылмо лугыч чарнен кертеш да сеҥышыш лектеш, тудлан я пеледышым кӱрлына, я пакча саскам пуэна ыле,— мане Нина.

Шолэҥерыш шумеке, автобусыш ик мужыр шинче. Рвезыже яшката, икмарда кап-кылан, шем ӱпан, иктаж кужгырак.

Кутырымо гыч палышт: нуно Тюмень гыч Морко кундемыш отпускыш пöртылыт.

— Тушто поян илат мо? Марий калык гын незерештын,— мутым лукто Нина.

— Шер теммеш кочкаш шыл уке, тувыр-йолашым мушкаш — шовын.

— Газ корным шупшына, да мыланна чыла пуат,— мане пöръеҥже.

— Пашадардам кузе вара налыда? — йодо Лида.

— Тылзылан кокла шот дене 600 теҥге лектеш.

— Тугеже те ик мешак окса дене толыда?— пелештыш Нина.

— Мешак огыл гынат, тендан илыш дене от таҥастаре,— ӱдырат шомакым лукто.

Кутырымо годым шижалтеш: рвезе марла ойла гынат, марийла ок кой — шемалге чурийвылышан, пешак чолга. Ӱдыржö, векат, эрвел могырым. Шомакше пешак шыма, шуйдарен ойла.

— Аваже, сумка гыч ик кленча сырам шуялте-я, пешак шокшо, логарем кошкыш,— мане рвезе.

— Ом пу, Наиль, миен шумекет йӱат,— каласыш ӱдырет.

«Тугеже татар нге,— шоналтыш Лида.— Марий коклаште тыгай лӱм ок вашлиялт. А могай самырык ӱдырым муын. Туге гынат «аваже» манеш».

— Тыге ныжылгын ватетым лӱмдаш театрыште колынат але шкежак шотым муынат?— шинчажым модыктален йодо Нина.

Тудын эше ойыртемже моло деч тушто: кеч-могай мыскарам ойла гынат, шкеже шӱргö чурийже дене огеш вашталт да весылан тиде моткоч сöрал коеш.

— Колынам гынат, мый шкежак ӱдырамашым кӱкшын аклем, вет тудо чынак ...оралтын ойыртемжым сайынак шиже. Тыште чыла гай сурт тыге верланен: урем ик велне кум-ныл оккан пöрт, вара кугу гына капка, капка вес велне шукыштын монча. А Ниналан гын öраш нимолан. Тудын шочмо-кушмо верже Волжский районысо Корамас кундем. Оралте шотышто туштат тыгак. Марий кундемысе моло районла деч тыгай ойыртем татар дене йыгыре илымылан лектын докан. Татар яллаште тидымак ужат.

А тулачын мончаже кудывечыште, кӱкшӱ савар шеҥгелне, верланен. Оралтым йырым-йыр чаткан ыштен шындыме, покшелныже — кумда кудывече.

Капкам почын, пöртöнчыл марте иктымат вашлийде, пöртыш пурышт. Тушто коккум йоча телевизорым ончен шинчылтыт.

Самырык ошалге ӱдырамаш толын лекте.

— Тиде тулачын Света ӱдыржö. Аваж гайрак: тӱсланат, капланат. Ӱпшым веле чиялтыме,— умылтарыш Нина.

— Кызытсе саманыште ӱпым могайым шонет, тугайым ышташ лиеш, ит гына öркане,— чолган мане Света.— Авам паша дене райцентрыш каен, вашке толын шуэш чай.

Чынак, шукат ыш эрте, тулаче пурен шогале. Нинам ужын, куанымыж дене нимом пелештышат шотым ыш му.

Тачана чумыраш шӱргывылышан, кӱжгырак капкылан гынат, пеш проворын коеш. Вуйыштыжо — йылгыжше шӱртан, пеш сылне пеледышан ужар шовыч. Шкеже шем юбка ден канде кофтым чиен, йолыштыжо ош ката. Ийготшо дене уна-шамыч деч иктаж лу

— Уржа-сорла годым ...тыге шуко кошташ логалын. Шоҥго-шамычын олаш толмылан кöра, олаш кушшо мемнан йоча-влаклан тыгай сöрал пагытым ужаш огеш логал.

— Меат олык гыч шудым тыге шупшыктена ыле. — Лида туге куанен, пуйто шке ялыштыже, аважлан тыге полша. Тудо олаште ила гынат, ял деч икмыняр кечылан гына ойырла. Ондакше шукыжым марийжын мöҥгыш коштын — Атмаш ялыш. Ава лийшыже колымеке, шке аваже Уйым кундемыш илаш толын. Тудыжын чыла вольыкшат уло, шудат ятыр кӱлеш. Садлан Лида шудо ямдылыме пагытым эн чеҥлан шотла.

Икмыняр жап кудалмеке, корнышто ваштарешышт велосипед дене толшо пöръеҥым ужычат. Нина «айста пырля!» манме семын умбачынак кидым рӱзалтыш. Пöръеҥже, «йöра» маншыла, вуйжым логале.

— Тидыже, Нина, саде Наилет огыл?

— Чынак тудо ала-мо... — Нина, чон вургыж, машина шеҥгек ончалят, ужо: Наиль. Рвезе шогенкодо, велосипедшым содор машина почеш виктарыш.

— Тыйже паленак киледым рӱзалтышыч огыл? Ончо, Нина, тудо мемнан почешна савырныш.

— Товат, шым пале. Ужат вет: шем очким чиен, вуйыштыжо ош картуз. Автобусышто тыгай ыле мо?

Нина умбачынак Вӧдыр туларым палыш да адакат кидым нöлталын рӱзалтыш. Тудыжо, машина толмым ужын, кид копажым саҥгашкыже ыштен, пеш тӱткын ончыкто. Вӧдырат Нинам тыманмеш палыш да машиналан кушан шогалаш ончыктыш.

МАРДАН Рая.

(Умбакыже лиеш).

...Эльферын концертше. 18.30 —Жап. 19.00—В. А. Серовын шочмыжлан—125 ий. 19.30—Баскетбол. Р. Корачын кубокшо. Пöръеҥ-влак. «Босна» (Югославий) — ЦСКА. Перерывыште (20.10)—Сайын малыза, йоча-влак.

КОЛЫШТСА

6.30—Програма. игече. 6.32—Поро эр, Марий эл! Эфирыште—столицын илышыже. 7.30—Поро эр, Марий эл! Эфирыште—увер. 8.25—Г. Сапаев. Виолончель ден фортепианолан соната. 18.00 —Увер. 18.10—Серыш-влак каласкалат. 18.30—Увер.

КИНО

«РОССИЯ» кинотеатр (Кугу зал)
«Хон Гиль Дон» — 10, 12, 14, 16, 18.10, 20.10.

«РОССИЯ» кинотеатр (Изи зал)
«Ва-банк II, или Ответный удар» — 9, 17. «Жикина династия» (кугыеҥ-влаклан гына) — 11, 19, 20.40. «Снежная королева» — 13 (йоча сеанс). «Королевство алмазов» 14.30 (йоча сеанс).

«ОКТЯБРЬ» кинотеатр
«Жикина династия» (кугыеҥ-влаклан гына) — 9, 16.25, 18.10, 21.40. Кужемдыме сеанс: «Рыковы», «Жикина династия» — 12.30. «Полет навигатора» — 10.40, 14.35, 19.50.

«РЕКОРД» кинотеатр
«Жизнь по лимиту» — 9, 19. Мультфильм киносборник — 10.40. «Как три мушкетера» (1 да 2 серий)—12.10, 16.30, 20.40. «Сказка о Мальчише-Кибальчише» — 14.30.

«МИР» кинотеатр
«Зеленый луч»—16. «Утраченные грезы»—11.30, 18, «Неразлучная пятерка» — 14 (йоча сеанс). «Соседка»—20.20.

КИНОЛЕКТОРИЙ
«Одиночка» (кугыеҥ-влаклан гына)—17, 19.

ПАЛЕН ШОГЫЗА

1990 ий 18 январьыште М. Шкетан лӱмеш Марий драмтеатрыште ончыкташ палемдыме спектакль 2 февральыш кусаралтеш. Спектакльым ончаш 18 январьлан ужалыме билет дене мияш лиеш.

Суд зал гыч

Надзор уке годым

Халилов Н. Г. Волжскышто ила. Тудлан 30 ий темын. Но тиде жапыште пашам але нигуштат шот дене ыштен огыл. Ончычшо ачаж ден аваж кӱшеш илен, а вараже йӱынкредалын кошташ тӱҥалын. Тыге кум гана судитлалтын, да чылаже 7 ият пеле шинчен лектын.

Но тудын илышыж нерген нигöат палаш тöчен огыл. Пашашке пураш ӱскыртланен, шинчымыж годым «чефир» манме пеш пеҥгыде чайым йӱаш тунемын, тазалыкшым локтылын, туберкулез дене черланен. Туге гынат йӱын коштын. Йошкар-Олаште кодшо шыжым пырля шинчыше йолташыже-влак дек толын. Тыште йӱыныт. Вара автовокзалышке кайыме годым палыдыме еҥым кучен да толен.

Энгекыш логалше еҥ милиционерлан каласен. Тудыжо Халиловым кучен.

Йошкар-Оласе калык суд Халиловым кум ийлан пеҥгыде режиман колонийыш колташ да туштак арака йӱмö деч виеш эмлаш приговорым луктын.

Тыгаяк 2 преступленийым кумло ияш Рыбаков Сергей ыштен. Тудым 4 ийлан пеҥгыде режиман колонийышке колтымо да алкоголизм деч эмлаш тӱҥалыт.

Ончыч судитлалтше, шинчен лекше-влак Йошкар-Олаште ӱмашсе 400 утла преступленийым ыштеныт. Вет нунылан административный надзор лийшаш ыле. Но милиций могырым чылаж годым тидыже шукталтын огыл.

Ушыш от пыште гын...

Йошкар-Олаште илыше Иванов Сергей ончылий шыжым калык погым толымылан да хулиганитлымылан 3 ий шинчен лектын ыле. Тудо пашаш пураш тöчен огыл, йӱаш тӱҥалын. Сандене тудо милиций начальникын пунчалже почеш кастене 19 шагат гыч эрдене 6 шагат марте квартирже гыч нигушкат лекшаш огыл, милиций пашаеҥын разрешенийже деч посна нигушко öрдыжкö кайышаш огыл да кажне кушкыжмын регистрацийышке толшаш ыле.

Но Иванов тидым шуктен огыл. Адакат йӱын, хулиганитлен. Тудлан кок актым возымо. Калык суд ик гана чот шижтарен, кокымшо гана 50 теҥге штрафым пуэн.

Но Иванов тылеч варат шотыш налын огыл. Ик кеҥеж кастене 32-шо №-ан СПТУ кудывечышке миен лектын, танцышке пурен, лӱшкен коштын. Кумшо гана пудыртылмылан калык суд Ивановым РСФСР Уголовный кодексын 198-ше статьяжын кокымшо пунктшо почеш куд тылзылан колонийышке колташ приговорым луктын.

Ончыч 4 гана судитлалтше Рыбаков Андрей денат тыгак лийын. Тудым ик ийлан пеҥгыде режиман колонийышке колтымо да тушто алкоголизм деч эмлаш тӱҥалыт.

Л. КУГЕРГИН,
Йошкар-Оласе прокурорын заместительже.

Редактор В. А. МАТЮШЕВ.

Редакцийын адресше:
424000, Йошкар-Ола, СССР Вооруженный Вийын 70-шо идалыкше урем, 20
Талукышто 300 номер лектеш.
Тираж 17 412.
Газетын индексше 52710

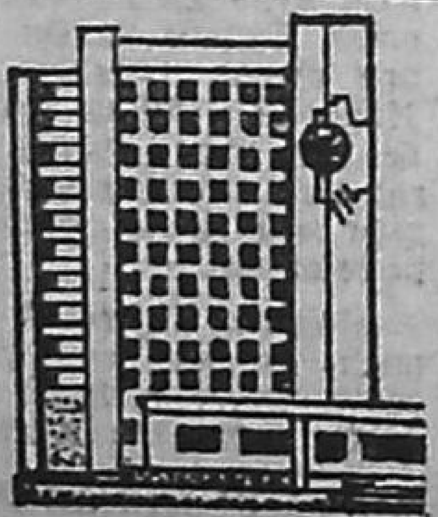

Телефон-влак:
Редактор — 5-08-40
Заместитель-влак — 5-25-36, 5-39-26
Приемный — 5-37-91
Ответственный секретарь — 5-35-73
Заместитель-влак — 5-39-36

ОТДЕЛ-ВЛАК:
Партийный илыш — 5-53-18
Идеологический — 5-54-34
Промышленность, строительство да транспорт — 5-54-89
Аграрный — 5-29-77
Совет паша да быт — 5-42-22
Культура, литература да искусство — 5-08-64
Информаций да письма — 5-39-19, 5-43-72
Кусарыше — 5-39-55.
Увертарымаш — 5-39-44

Газетын собкоржо-влак:
У Торъялыште — 9-15-19.
Моркышто — 9-16-86
Звениговышто — 9-22-83.
Оршанкыште — 2-17-38.

Марий АССР Госкомиздатын республиканский полиграфическо-редакционный объединенийже
424700, Йошкар-Ола, Комсомольский урем, 112.
Э—00022. Заказ 1033.